साँस्कृतिक महत्व भएका प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाहरूको अभिलेखः मुस्ताङ, घरपझोङ-१, चिमाङका थकाली आदिवासी जनजाति सँस्कृतिमा आधारित अध्ययनको प्रतिवेदन

(समुदायमा आधारित अनुगमन र सूचना प्रणाली)

अप्रिल २०२६ (२०८३ वैशाख)

चिमाङ गाउँ । तस्विरः टुङ्ग भद्र राई

प्राक्कथन

आदिवासी जनजातिहरूको भिन्न र विशिष्ट विश्वदृष्टिकोण र ज्ञान प्रणालीको निरन्तरताको लागि साँस्कृतिक महत्व भएका प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाहरूको अभिलेखीकरण गर्नु एक महत्वपुर्ण कार्य हो। जलवायु परिवर्तनलगायत अन्य विविध कारणले आदिवासी जनजातिको साँस्कृतिक सम्पदा र प्राकृतिक स्रोत बिनाश हुँदै गएको छ। यो अभिलेखले चिमाङका तिन गाउँले थकाली आदिवासी जनजाति, नेपाल सरकार र अन्य सरोकारवालाहरूलाई ती सम्पदा र स्रोतहरूको संरक्षण गर्न र पुस्तान्तरणका लागि दिगो रूपमा जोगाई राख्न मद्दत पुऱ्याउनेछ। अतः यो प्रतिवेदन तयार गरी जैविक विविधता र आदिवासी जनजातिको संस्कृतिको संरक्षणमा योगदान पुऱ्याउनु भएकोमा म चिमाङका थकाली आदिवासी जनजाति, वातावरणका लागि युवा सञ्जाल र नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ जलवायु परिवर्तन साझेदारी कार्यक्रमलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

निमा लामा ह्योल्मो
अध्यक्ष
नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ

कृतज्ञता

साँस्कृतिक महत्व भएका प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाहरूको अभिलेख कार्यमा हामीलाई विश्वास गरी आफ्नो संस्कृति, परम्परा, अनुभव, ज्ञान र जीवनशैलीहरूलाई यस अभिलेखमा समावेश गर्न अनुमती दिनुका साथै यस कार्यमा सहयोग गरिदिनुभएकोमा चिमाङका थकाली आदिवासी जनजातिप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौं । आदिवासी जनजातिको क्षेत्रमा काम गर्न प्रेरित गर्नुहुने आदिवासी अग्रज, उहाँहरूको अभियान र संघर्षप्रति हामी कृतज्ञ छौं । यस कार्यमा सहयोग गर्नुहुने GEF-7 समावेशी संरक्षण पहल (आईसीआई), आइयुसियन (IUCN) को प्राविधिक सहयोग, नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ संघीय परिषद् सचिवालय, संघीय परिषद्का सदस्यहरूलगायत सम्पूर्णलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछौं । यस कार्यका लागि चिमाङ-१ का गाउँमुखिया धन बहादुर थकाली, प्रथाजनित संस्था उइमेनका अध्यक्ष दिल कुमारी थकाली, युवा क्लबका अध्यक्ष सुनिल थकाली, सामाजिक परिचालक सञ्जोग थकाली, मुख्य अनुसन्धानकर्ता अरूण राई, अनुसन्धानकर्ता दावा तेन्जी योल्मु, बिमल सारू र जलवायु परिवर्तन साझेदारी कार्यक्रमको सम्पूर्ण व्यक्तित्वहरूलाई पनि यो महत्वपूर्ण कार्यका लागि विशेष कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछौं ।

टुङ्ग भद्र राई
निर्देशक
नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ
जलवायु परिवर्तन साझेदारी कार्यक्रम

विषयसूची

अध्याय एकः परिचय ६

१.१. पृष्ठभूमि ६

१.२. उद्देश्य ६

१.३. अध्ययन क्षेत्र ६

अध्याय दुईः अध्ययन विधि ८

२.१. नमूना छनोट रणनीति ८

२.२. तथ्यांक संकलन ८

२.३. तथ्यांक प्रमाणीकरण ९

२.४. नैतिक पक्षहरू ९

अध्याय तीनः नतिजा र विश्लेषण १०

३.१. प्रमुख वनस्पति तथा जीव प्रजातिहरू १०

३.२. सांस्कृतिक रूपमा महत्वपूर्ण वनस्पति र जीव प्रजातिहरू १०

३.३. सांस्कृतिक स्थलचिन्ह तथा सम्पदा स्थलहरू ११

३.४. प्रथाजनित शासकीय प्रणाली १३

३.५. परम्परागत ज्ञान तथा जीविकोपार्जन १४

३.६. पारिस्थितिकीय-सांस्कृतिक नक्साङ्कन १४

३.७. मौसमी पात्रो १६

अध्याय चारः निष्कर्ष १७

तालिकाहरू

तालिका १ः सांस्कृतिक रूपमा महत्वपूर्ण वनस्पति प्रजातिहरू १८

तालिका २ः सांस्कृतिक रूपमा महत्वपूर्ण जीव प्रजातिहरू १८

अनुसूचीहरू १८

अनुसूची १ः सहभागीहरूको सूची १८

अनुसूची २ः प्रमुख वनस्पति तथा जीव प्रजातिहरूको सूची १९

अध्याय एकः
परिचय

१.१. पृष्ठभूमि

नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ-जलवायु परिवर्तन साझेदारी कार्यक्रमले हाल साइनो परियोजना कार्यान्वयन गरिरहेको छ। परियोजना अन्तर्राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण संघ (आईयूसीएन) मार्फत GEF-7 समावेशी संरक्षण पहल (आईसीआई) को आर्थिक सहयोगमा गण्डकी प्रदेशका मनाङ, मुस्ताङ, लमजुङ र कास्की जिल्लाअन्तर्गत आदिवासी जनजाति बाहुल्य १० विभिन्न स्थानमा सञ्चालन भइरहेको छ।

परियोजनाअन्तर्गत सन् २०२५ को मार्च महिनामा गण्डकी प्रदेश, मुस्ताङ जिल्लाको घरपझोङ गाउँपालिका वडा नं.१, मा अवस्थित चिमाङ गाउँमा सामुदायमा आधारित अनुगमन र सूचना प्रणाली (सीबीमीस) अध्ययन सम्पन्न गरियो। स्थानीय आदिवासी जनजातिको आत्म-निर्णयको अधिकार, प्रथाजनित शासन प्रणाली, तथा पुर्ख्यौली भूमि र प्राकृतिक स्रोतसाधनको सामूहिक संरक्षणको सिद्धान्तका आधारमा उक्त अध्ययन गरिएको थियो। अध्ययनले स्थानीय आदिवासी जनजाति समुदायलाई आफ्ना भूक्षेत्रहरूको पारिस्थितिकीय तथा सांस्कृतिक अखण्डता अभिलेखन गर्न पूर्ण र प्रभावकारी रूपमा सहभागी गराउने उद्देश्य राखेको थियो।

यस प्रतिवेदनमा समुदायमा सञ्चालन गरिएको उक्त अध्ययनका प्रमुख निष्कर्षहरू प्रस्तुत गरिएका छन्। यसले पारिस्थितिकीय तथा सांस्कृतिक रूपमा महत्त्वपूर्ण वनस्पति र वन्यजन्तु प्रजातिहरू, स्थानीय रूपमा मूल्यवान प्राकृतिक स्रोतसाधनहरू, धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदास्थलहरू, साथै समुदायले संरक्षण गर्दै आएको परम्परागत ज्ञान, सीप, परम्परा र सांस्कृतिक मूल्य–मान्यताहरूलाई दस्तावेजीकरण गरेको छ। यी कुराहरू वातावरणीय दिगोपनका लागि मात्र महत्वपूर्ण नभई, स्थानीय आदिवसी जनजाति समुदायको सांस्कृतिक पहिचान, विश्वदृष्टिकोण तथा जीवनशैलीसँग अभिन्नरूपमा जोडिएका छन्।

१.२ उद्देश्यहरू

अध्ययनका उद्देश्यहरू

- अध्ययन क्षेत्रका आदिवासी जनजाति समुदायका लागि सांस्कृतिक रूपमा महत्वपूर्ण स्थानीय वन्यजन्तु प्रजाति र सम्पदास्थलहरूको पहिचान तथा अभिलेखन गर्नु।
- प्रथाजनित शासन प्रणाली, परम्परागत ज्ञान, आदिवासी जनजातिका जीविकोपार्जनसम्बन्धी अभ्यासहरू साथै समुदायको सांस्कृतिक पहिचान र दैनिक जीवनसँगको तिनीहरूको अन्तरसम्बन्ध अभिलेखन गर्नु।
- परियोजना क्रियाकलाप सञ्चालनका लागि समुदायको सक्रिय सहभागितामा आदिवासी जनजाति दृष्टिकोणसहितको तथ्यांक संकलन गर्नु।

१.३ अध्ययन क्षेत्र

यो अध्ययन नेपालको गण्डकी प्रदेशको मुस्ताङ जिल्लाको घरपझोङ गाउँपालिका वडा नं. १, मा अवस्थित चिमाङ गाउँमा गरिएको हो। अध्ययन क्षेत्र साबिकको मार्फा गाविस वडा नं. ५ देखि ९ अन्तर्गत पर्दछ। कूल ४९.९ वर्ग किलोमिटरमा फैलिएको यस गाउँ भौगोलिक रूपमा २८° ४३'१३'' उत्तर अक्षांश र ८३° ४०'६२'' पूर्व देशान्तरमा अवस्थित छ। यो गाउँ एक उच्च पहाडी भूभाग हो। यहाँको हावापानी चिसो मरूभूमिको जस्तो छ। यस क्षत्र जैविक विविधताको हिसाबले निकै धनी छ। यी विशेषताहरूले चिमाङलाई पर्यावरणीय र सांस्कृतिक दृष्टिकोणबाट एक महत्वपूर्ण मानिन्छ। गाउँपालिकाको तथ्याङ्कअनुसार यस क्षेत्रको कुल जनसंख्या केवल २१७ रहेको छ, जसमध्ये ११७ पुरूष र १०० महिला छन्। यहाँ कूल ६५ घरधुरी बस्छन्। ती मध्ये प्रायः तीन गाउँले थकाली आदिवासी जनजाति परिवारहरूको बसोबास रहेको छ।

चिमाङको गुगल तस्वीर।

अध्याय दुईः
अध्ययन विधि

प्रारम्भिक बैठकमा सहभागी हुँदै समुदायका सदस्यहरू । तस्वीरः दावा तेन्जी योल्मु

यस अध्ययनमा अधिकारमा आधारित, सहभागितामूलक अनुसन्धान विधि अपनाइएको छ । यस विधिअनुसार अनुसन्धानका सबै चरणमा स्थानीय स्वामित्व र सांस्कृतिक पक्षलाई ध्यान दिँदै आदिवासी जनजाति महिला, पुरूष र युवासहित समुदायका सदस्यहरूको अर्थपूर्णरूपमा सहभागिता सुनिश्चित गरिएको छ ।

अध्ययन शुरू गर्नुअघि स्थानीय समुदायस्तरमा एक प्रारम्भिक बैठकको आयोजना गरियो । बैठकमा समुदायका ज्येष्ठ नागरिक, प्रथाजनित संस्थाका प्रतिनिधि, स्थानीय जनप्रतिनिधि, महिला र युवा समेत सामेल थिए । बैठकले सामुहिकरूपमा अनुसन्धानको रूपरेखा, उपकरण तथा विधिहरूमाथि छलफल र सहमति गर्नुका साथै अध्ययनमा समेटिनुपर्ने समुदायका प्राथमिकता र नियमहरूसमेत निर्धारण गर्न सामूहिक सहमति र निर्णय प्रकृयामा जोड दियो । छलफलमा अध्ययनका प्रमुख विषयहरू, नैतिकता, तथ्यांकको स्वामित्व, तथा व्यवस्थापन लगायतका विषयहरू समेटियो । अन्ततः आदिवासी जनजातिका मूल्य, परम्परा र प्रथासँग मेल खाने सहभागितामूलक अनुसन्धान ढाँचा सह-निर्माण गरियो ।

२.१ नमुना छनोट रणनीति

अध्ययनमा उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरियो । यस विधि अपनाउनुको कारण अध्धयनमा समुदायसम्बन्धी गहिरो ज्ञान भएका र समुदायभित्र महत्वपूर्ण भूमिका व्यक्तिहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुथियो । विशेषगरी परम्परागत अगुवा, थकाली परम्परासम्बन्धी ज्ञानका वाहक, समुदायका निर्णयकर्ता, तथा महिला तथा युवाको सहभागितालाई प्राथमिकतामा राखियो । यसले समुदायको ज्ञान प्रणाली, नेतृत्व संरचना, तथा सामाजिक गतिशीलताको विविधता समेट्न मद्दत गर्यो ।

अध्ययन ढाँचा योजना निर्माणमा सहभागी हुँदै समुदायका सदस्यहरू । तस्वीरः दावा तेन्जी योल्मु

२.२ तथ्याङ्क सङ्कलन

तथ्यांक सङ्कलनका लागि निम्न उपकरण तथा विधिहरूको प्रयोग गरियोः

- जीपीएस उपकरण प्रयोग गरी वनक्षेत्र, पानीका स्रोत, सांस्कृतिक स्थलहरूजस्ता भौगोलिक विशेषताहरूको नक्साङ्कन गरियो । प्रमुख सूचनादाता अन्तर्वार्ता (केआईआई) र लक्षित समूह छलफल (एफजीडी) विधिको प्रयोग गरि तथ्यांक संकलन गरियो । यसका लागि प्रश्नावली तयार गरि प्रयोग गरियो ।
- पारिस्थितिकीय-सांस्कृतिक नक्साङ्कन विधि अपनाई समुदायका अगुवा, महिला तथा युवा एवं अन्य प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा पवित्र स्थल, सांस्कृतिक चिहान, जैविक विविधता क्षेत्र आदि नक्साङ्कन गरियो ।

- मौसमी पात्रोको प्रयोग गरि कृषि, खाद्य सङ्कलन, जलवायु ढाँचा, संस्कार-अनुष्ठान, तथा वनस्पति-जनावरको मौसमी व्यवहार अभिलेखन गरियो।
- द्वितीयक स्रोतहरूको समीक्षा गरी जनसांख्यिकीय विवरण, कानुनी ढाँचा, तथा स्थानीय समुदायसम्बन्धी सामाजिक नियमहरूसम्बन्धी सामग्री आदिको अध्ययन गरियो।

२.३ तथ्यांक प्रमाणीकरण

बहिर्गमन बैठकमा सहभागी हुँदै समुदायका सदस्यहरू। तस्वीरः दावा तेन्जी योल्मु

तथ्यांक प्रमाणीकरणका लागि समुदायसँग अध्ययनको अन्त्यमा बर्हिगमन बैठक सम्पन्न गरियो। बैठकमा अध्ययन क्रममा देखिएका प्रारम्भिक तथ्य एवं निष्कर्षहरू, नक्सा, मौसमी पात्रो र अन्य जानकारी समुदाय समक्ष प्रस्तुत गरियो। त्यस अवसरमा समुदायका सदस्यहरूले अध्ययन उजागार गरेका तथ्य एवं नतिजाहरूबारे पुनः आफुलाई लागेका कुराहरू सकृयतापूर्वक राख्नुका साथै छुटेका विवरण र परिमार्जन गर्नुपर्ने विषयहरूबारे प्रष्टीकरण प्रदान गरे। आदिवासी जनजातिका तथ्यांक सार्वभौकिताको सिद्धान्तको हिसाबले यस खालको अभ्यास निकै नै महत्वपूर्ण थियो। यसले अध्ययनका निष्कर्षहरू समुदायका प्राथमिकता एवं सोंचअनुरूप भएको मात्र सुनिश्चित नगरि ती निष्कर्षहरूप्रति समुदायको विश्वसनीयता र स्वामित्व रहेको प्रमाणि गर्‍यो।

२.४ नैतिक पक्ष

अध्ययनले स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारीसहितको मञ्जुरी (एफपीक) को पद्धति पालना र सहभागी समुदाय सदस्यहरूको अधिकार र स्वतन्त्रताको सम्मान गर्‍यो। समुदाय सदस्यहरूलाई अग्रिमरूपमा अध्ययनको उद्देश्य, तथ्यांको प्रयोग, तथा मञ्जुरी रोक्न वा फिर्ता लिन पाउने अधिकारबारे स्पष्ट जानकारी प्रदान गरियो। उनीहरूको व्यक्तिगत र सामूहिक मञ्जुरी दुवै लिइयो। अध्ययनलाई बाह्य व्यक्तिहरू समुदायभित्र आएर तथ्यांकहरू लिएर जाने किसिमको नभई एक सहकार्यात्मक कार्यको रूपमा विकास गरियो। यसरी, अध्ययन केवल बाह्य अनुसन्धान विधि नभई, समुदाय-नेतृत्वमा आधारित पहलको रूपमा स्थापित गरियो। अध्ययनले स्थानीय आदिवासी जनजाति समुदायमा निहित परम्परागत ज्ञानको संरक्षण, प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण, तथा आदिवासी जनजातिका अधिकार र आत्म-निर्णयको प्रवर्धन गर्ने अवसर प्रदान गर्‍यो।

अध्याय तीनः
नतिजा र विश्लेषण

३.१ मुख्य वनस्पति तथा जीव प्रजातिहरू

चिमाङमा विभिन्न प्रजातिका वनस्पति र जीवजन्तुहरू पाइन्छन्। यी मध्ये कतिपय जैविक प्रजातिको स्थानीय आदिवासी जनजाति समुदायको दैनिक जीवन र धार्मिक-सांस्कृतिक कार्यहरूकमा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। हिमालयन सल्ला र भोजपत्रजस्ता काष्ठजन्य वनस्पतिहरूघर बनाउन प्रयोग हुन्छन् र धार्मिक काममा पनि प्रयोग गरिन्छन्। उदाहरणका लागि, भोजपत्र (खेल्सिङ) नाग पूजा र अन्य धार्मिक संस्कारमा प्रयोग गरिन्छ। जुनिपर (पामसिकी) जस्ता गैर-काष्ठ पैदावरहरू पूजा गर्दा धुपको रूपमा बालिन्छन्। यसले वातावरणलाई शुद्ध पार्ने र सकारात्मक ऊर्जा दिने विश्वास गरिन्छ। यार्सागुम्बा, निर्मासी र कुट्की जस्ता औषधीय बिरूवाहरू माथिल्लो भेगबाट ल्याइन्छन् र परम्परागत उपचारमा प्रयोग गरिन्छन्। यी वनस्पतिहरूखोकी, ज्वरो र पेट दुखाइ जस्ता सामान्य रोगको उपचारमा प्रयोग गरिन्छन्। यस्ता परम्परागत ज्ञान पुस्तौँदेखि हस्तान्तरण हुँदै आएको छ। तर यी वन पैदावरहरूको जथाभावी संकलन र परम्परागत अभ्यासप्रति युवाको कम चासोका कारण यी परम्परागत ज्ञान जोखिममा परेका छन्।

त्यसैगरी, चिमाङमा पाइने जीवजन्तुहरूको पर्यावरणीय र सांस्कृतिक सम्बन्ध छ। हिमचितुवा, ध्वाँसे ब्वाँसो र सुनौलो स्यालजस्ता जनावरहरू वातावरणका लागि महत्वपूर्ण मानिन्छन्। यी जीवजन्तुहरूस्थानीय थकाली समुदायका लोककथा तथा विश्वाससँग पनि जोडिएका छन्। हिमाली कस्तुरी र नाउरजस्ता जनावरहरू पहिले कुल पूजामा उल्लेख हुन्थे र कहिलेकाहीँ तिनका शरीरका अंश पूजाआजामा प्रयोग गरिन्थ्यो। डाँफे जस्ता चराहरूको थकाली समुदायमा विशेष महत्व छ। तिनका प्वाँख चाडपर्व र धार्मिक कार्यक्रममा प्रयोग गरिन्छन्। चिमाङका ज्येष्ठ आदिवासी जनजाति सदस्यहरूसँग जनावरको बानी, हिँडडुल ढाँचा र मौसम परिवर्तनबारे राम्रो ज्ञान छ। यो परम्परागत ज्ञान पहिलेपहिले शिकार, खेती र धार्मिक काममा निकै उपयोगी हुने गर्थ्यो। तर अहिले यो ज्ञान बिस्तारै हराउँदै गइरहेको छ। प्राकृतिक वातावरण संरक्षण गर्न मात्र नभै स्थानीय समुदायको सांस्कृतिक निरन्तरताको लागि यस्ता परम्परागत ज्ञान र अभ्यासलाई अभिलेखन गरी जोगाइ राख्न आवश्यक छ।

३.२. सांस्कृतिक रूपमा महत्वपूर्ण वनस्पति र जीव प्रजातिहरू

चिमाङका थकाली आदिवासी जनजाति समुदायको लागि त्यहाँ पाइने वनस्पति र जीवजन्तुहरूकेवल प्राकृतिक स्रोतसाधन मात्र होइनन्। वास्तवमा ती वनस्पति र जीव प्रजातिहरूसमुदायको आध्यात्मिक जीवन, स्मृति र पुर्खासँगको सम्बन्धका जीवत प्रतीकहरूहुन्। साङ्सिकी (जुनिपर), पामसिकी (होचो धुपी) र धुपी दैनिक पूजा र ठूला सामूहिक धार्मिक कार्यक्रममा अत्यन्त महत्वपूर्ण मानिन्छन्।

यी धुपी बाल्दा निस्कने सुगन्धित धुवाँले वातावरण शुद्ध हुने, आत्मा पवित्र हुने र प्रार्थना देउदेउतासम्म पुग्ने विश्वास गरिन्छ। जन्म, मृत्यु र ऋतु परिवर्तनका बेला पनि यी बिरूवाहरूको महत्व छ। पवित्रताको प्रतीक मानिने भोजपत्र (खेल्सिङ) लाई धेरै धार्मिक संस्कार र अवसरहरूमा प्रयोग गरिन्छ। धार्मिक प्रयोगसँगै धुपी कृषि क्षेत्रमा पनि उपयोगी छ, किनकि यसबाट बनाइने मलले माटोको उर्वराशक्ति बृद्धि गर्दछ। यसरी वनस्पतिहरूसमुदायको व्यवहारिक जीवनको साथै आध्यात्मिक जीवनसँग जोडिएका हुन्छन्।

जनावरहरू पनि थकाली समुदायको आध्यात्मिक जीवनका हिस्सा हुन्। कस्तुरी मृग (हिमाली कस्तुरी) लाई विशेष महत्वको साथ हेरिन्छ। मानिसको मृत्यु हुँदा घरको सुख-समृद्धि फर्कियोस् भन्ने विश्वासका साथ यसको खुट्टाको भाग प्रयोग गरिन्छ। कस्तुरीको दाँत थकाली समुदायको आयालामा माला बनाउँदा प्रयोग गरिन्छ। कुल पूजामा कुकुर वा बाँदरको सुकाइएको टाउको प्रयोग गर्ने चलन पनि छ, जसले ग्रहदशा (थकाली भाषामा ह्निनोङ्ची) को नकारात्मक असर हटाउने विश्वास गरिन्छ।

नेपालको राष्ट्रिय चरा डाँफेको प्वाँख सुन्दर मात्र होइन, शक्तिशाली पनि मानिन्छ। फागुन महिनामा मनाइने त्युङ्ल्हा पर्वमा तीर हान्ने विधिमा डाँफेको प्वाँख प्रयोग गरिन्छ। यसलाई तेज दृष्टि, साहस र आध्यात्मिक एकाग्रताको प्रतीक मानिन्छ। यी परम्पराहरूले थकाली समुदायका लागि प्रकृति र पवित्रताको बीच कुनै छुट्टै सीमा नभएको देखाउँछन्। हरेक रूख, जनावर र चरामा अर्थ, कथा र आत्मा रहेको विश्वास गरिन्छ।

सांस्कृतिक रूपमा महत्वपूर्ण केही वनस्पति र जीव प्रजातिहरू

स्थानीय नाम	वैज्ञानिक नाम	सांस्कृतिक प्रयोग
साङसिकी	Juniperus recurve	नियमित र विशेष पुजाआजामा प्रयोग
भोटे धुपी (पाम्सिकी)	Juniper indica	पूजामा धुपको रूपमा प्रयोग
भोजपत्र (खेल्सिङ)	Betula utilis	नाग पूजा र अन्य पूजामा प्रयोग। पूजा गर्दा ध्यू र अन्य प्रसाद छोप्न पनि प्रयोग गरिने।
हिमाली कस्तुरी	Moschus leucogaster	मानिसको मृत्यु हुँदा घरको समृद्धि फर्काउन यसको खुर प्रयोग गरिने। कस्तुरीको दाँत आयालामा माला बनाउन प्रयोग हुने।
कुकुर/बाँदर	Canislupus familiaris/Macaca mulatta	कुकुर वा बाँदरको टाउको सुकाएर कुल पूजामा राखिन्छ। यसले ग्रहदशा (ङ्गिनोङशी)को नकारात्मक प्रभाव हटाउने विश्वास गरिन्छ।
डाँफे	Lophophorus impejanus	डाँफेको प्वाँख फागुन महिनामा मनाइने ट्युन्घला पर्वमा धनुषवाण हान्ने कृयाकलापमा प्रयोग हुँने।

३.३. सांस्कृतिक स्थल चिन्ह तथा सम्पदा स्थलहरू

सेविथान

सेविथान चिमाङका थकाली समुदायको मुख्य देउता मानिन्छ। धेरै पहिले एक जनाले सेविथानको रूख काट्न खोज्दा, काट्ने क्रममा उसको रगत बगेर मृत्यु भएको भनाइ छ। त्यस समयदेखि चिमाङ क्षेत्रलाई यही देउताले जोगाइरहेको विश्वास गरिन्छ। त्यसैले सेविथानलाई यस क्षेत्रको मुख्य देउताका रूपमा पूजा गरिन्छ।

चिमाङमा अवस्थित सेविथान। तस्वीरः दावा तेन्जी योल्मु

छेकाङ माने

छेकाङ गाउँको बीचमा रहेको गुम्बा हो। गाउँका मानिसहरूले यहाँ नियमित र विशेष अवसरमा पूजा गर्छन्।

लाखिमकार्पो

लाखिमकार्पो गाउँको बीचमा अवस्थित देवी हुन्। नियमित रूपमा र विशेष अवसरमा देवीको पूजा गरिन्छ।

चिमाङमा अवस्थित छेकाङ। तस्वीरः दावा तेन्जी योल्मु

तेर/छुतेर

तेर/छुतेर भनेको गाउँको चारै दिशामा तोकिएको ठाउँ हो। यसलाई देवीको प्रतीक मानिन्छ र यसले गाउँलाई अनिष्ठ वा विपत्तिबाट जोगाउँछ भन्ने विश्वास गरिन्छ।

लु (नाग)

लु अर्थात् नागलाई खेतीयोग्य जमिनको बीचमा तीनवटा ढुंगा राखेर पूजा गरिन्छ। यी ढुंगालाई स्थानीय भाषामा

गाउँको बीचमा अवस्थित लाखिमकार्पो । तस्वीरः दावा तेन्जी योल्मु

कोच्याङ भनिन्छ । यी ढुंगामा सेतो चुना लगाइन्छ र फागुन महिनामा मनाइने ट्युन्ह्ला पर्वको समयमा पूजा गरिन्छ ।

चाङ्गा

चाङ्गा हरेक घरको छानामा बनाइएको पूजा गर्ने ठाउँ हो । यसले घरपरिवारलाई रक्षा गर्ने विश्वास गरिन्छ । परम्परागत रूपमा चाङ्गा पूजा समुदायका आध्यात्मिक व्यक्ति आयालामा बाट गरिन्छ ।

तेर/छुतेर । तस्वीरः दावा तेन्जी योल्मु

चाङ्गा । तस्वीरः दावा तेन्जी योल्मु

३.४. प्रथाजनित शासन प्रणाली

मुखिया प्रथा

मुखिया प्रथा आज पनि मुस्ताङ जिल्लाको चिमाङ गाउँमा प्रचलनमा छ। यो थकाली समुदायमा सयौँ वर्षदेखि चल्दै आएको परम्परागत शासन प्रणाली हो। यो प्रणाली औपचारिक विधि-विधान अनुसार चल्छ। यसमा ५ जना कार्यकारी सदस्य हुन्छन्। तीमध्ये ३ वर्षका लागि नियुक्त एक जना मुखिया, एक जना सचिव, र १ वर्षका लागि नियुक्त तीन जना छाउवा/कटुवाल (सन्देशवाहक) हुन्छन्, जसलाई स्थानीय रूपमा घुन्डाल पनि भनिन्छ। यसका साथै गाउँका तीन जना महिला पनि मुखिया संस्थाका सदस्य हुन्छन्।

चिमाङका मुखिया धन बहादुर थकाली। तस्वीरः दावा तेन्जी योल्मु

समुदायका मुखिया धनबहादुर थकालीका अनुसार मुखिया प्रथाले समुदायमा सांस्कृतिक र सामाजिक कार्यहरूको व्यवस्थापनमा निकै महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको छ, विशेष गरी खेतीपाती र सिँचाइ व्यवस्थापनमा।

आधुनिक सरकारी संरचना आउनु अघि गाउँको प्रशासन चलाउने र समुदायभित्रका विवाद समाधान गर्ने जिम्मा यही प्रथाजनित संस्थाको थियो। उनका अनुसार सिँचाइ, खेतीपाती, दाउरा संकलन, तथा सामाजिक र सांस्कृतिक कार्यसम्बन्धी मुख्य निर्णय मुखियाले गर्छन्।

थकाली भन्छन्, "आधुनिकीकरणका कारण यो पुरम्परागत प्रणाली बिस्तारै कमजोर हुँदै गइरहेको छ। यसलाई जोगाएर फेरि सक्रिय बनाउनु अत्यन्त जरूरी छ। यो परम्परागत प्रणाली हाम्रो सांस्कृतिक पहिचानको लागि मात्र नभएर समुदायमै आधारित स्रोत व्यवस्थापनका लागि पनि धेरै महत्वपूर्ण छ।" मुखियाका निर्देशनहरू कटुवालमार्फत समुदायसम्म पुऱ्याइन्छ, जसलाई स्थानीय भाषामा घोक फेर्ने भनिन्छ। यसबाहेक हरेक घरबाट एक जना पुरूष, जसलाई डारो भनिन्छ (परम्परागत पोसाकमा धनुष-बाणसहित), उहिमेस्या सँगै फागुन महिनामा मनाइने ट्यूनुल्हा पर्व मा सहभागी हुन्छन् र पर्वको व्यवस्थापन तथा सञ्चालनको जिम्मा लिन्छन्।

उहिमेस्या प्रणाली

सबै थकाली महिलालाई उहिमेस्या प्रणालीको सदस्य मानिन्छ, यद्यपि यो प्रणाली अहिले पूर्ण रूपमा व्यवस्थित र सक्रिय छैन। तर महिलाहरूले आफूलाई उहिमेस्याका सदस्य नै मान्छन् र ट्यूनुल्हा जस्ता मुख्य पर्व तथा अन्य सामूहिक कार्यहरूमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। उनीहरू खेतीयोग्य जमिन वरिपरि घुम्दै संस्कृति झल्कने गीत गाउँछन्। त्यस्ता गीतहरूमा आफ्नो क्षेत्रका धार्मिक एवं सांस्कृतिक हिसाबले महत्वपूर्ण स्थलहरूर देउताहरूको वर्णन हुन्छ। थकाली महिलाहरूपर्व व्यवस्थापनमा सक्रिय रूपमा सहभागी हुन्छन्।

तर आधुनिक विकाससँगै सबै जाति र समुदायका महिलाहरू मिलेर बनेका अनौपचारिक महिला समूहहरू गठन भएका छन् जसलाई आमा समूह भनिन्छ। चिमाङमा पनि आमा समूह छ र यसले समाजमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै समुदायसँग मिलेर काम गरिरहेको छ। आमा समूह र उहिमेस्या प्रणालीका जिम्मेवारी फरक भए पनि उनीहरूले परम्परागत उहिमे प्रणालीको अझै पनि सम्मान गर्छन्।

सहभागिता र प्रतिनिधित्व

चिमाङ गाउँका अधिकांश बासिन्दा थकाली आदिवासी समुदायका हुन्, यद्यपि त्यहाँ अन्य समुदायका केही गैर-थकाली परिवारहरू पनि बसोबास गर्छन्। स्थानीय सरकारमा थकाली समुदायको प्रतिनिधित्व बढी छ र अन्य समुदायको पनि सहभागिता रहेको छ। यसरी चिमाङमा स्थानीय शासन प्रक्रियामा सबैको प्रभावकारी सहभागिता रहेको छ। यही अवस्था अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र आयोजना (एक्याप) को संरक्षण समिति जस्ता समितिहरूको हकमा पनि लागू भएको देखिन्छ।

३.५. परम्परागत ज्ञान र जीविकोपार्जन

चिमाङको थकाली समुदायमा पहिले-पहिले थकाली भाषाको व्यापकरूमा बोलिन्थ्यो, तर अहिले यसको प्रयोग कम हुँदै गएको छ। पढाइ र कामका लागि गाउँबाहिर जाने नयाँ पुस्ताले यो भाषा सिक्न छाडेका छन्। त्यसैले थकाली भाषा बिस्तारै हराउँदै गएको अवस्था छ। साथै, थकाली भाषाको आफ्नै लिपि पनि छैन। तर पछिल्ला वर्षहरूमा घरापझोङ गाउँपालिकाका सामुदायिक विद्यालयहरूमा थकाली भाषालाई स्थानीय पाठ्यक्रमका रूपमा समावेश गरिएको छ र कक्षा १ देखि ३ सम्म अतिरिक्त विषयका रूपमा यस भाषालाई पढाइँदै आएको छ। यसको उद्देश्य भनेको नयाँ पुस्तामाझ थकाली भाषालाई जोगाइराख्नु हो।

थकाली समुदायमा खेतीपातीसम्बन्धी परम्परागत ज्ञान निहित छ। उनीहरूले परम्परागत खेती प्रणाली प्रयोग गरी गहुँ, फापर, आलु, जौ, मकै, लसुन, मूला, सिमी र अन्य विभिन्न तरकारीहरूको खेती गर्छन्। यी नै उनीहरूका मुख्य बालीहरू हुन्। बाली लगाउनु अघि राम्रो उत्पादन होस् भनेर समुदायका मानिसहरूले भूमि पूजा गर्छन्। यो पूजा प्रायः बिउ छर्नु अघि र बाली काट्नु अघि गरिन्छ।

समुदायका पुरूष सदस्यहरूसँग हलो, ओख्ली जस्ता कृषि औजार बनाउने परम्परागत ज्ञान अझै छ, साथै खेतीसम्बन्धी अन्य सीपहरू पनि छन्। महिलाहरूसँग आर्थिक क्रियाकलापसँग जोडिएको परम्परागत ज्ञान छ, जस्तै रक्सी बनाउने, गलैंचा बुन्ने, मर्चा बनाउने, नुनचिया र थकाली खाना (परम्परागत थकाली परिकार) तयार गर्ने। यी परिकारहरू नेपाली बजारमा लोकप्रिय छन्, जसले लामो इतिहास बोकेका छन्।

चिमाङमा थकाली समुदायले परम्परागत रूपमा भूमिको सामूहिक व्यवस्थापन गर्दै आएको पाइन्छ। तर अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र आयोजना भित्रिएपछि यो परम्परागत अभ्यास निकै नै प्रभावित भएको छ। पहिले समुदायले मिलेर व्यवस्थापन गर्ने वन क्षेत्र अहिले सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र परेको छ। यसले गर्दा स्रोतसाधनमा समुदायको पहुँचमा कठिनाइ भएको छ भने समुदायको जीवनशैलीसँग जोडिएका परम्परागत वन संरक्षण अभ्यासहरूको निरन्तरता कठिन बन्दै गएको छ।

पछिल्ला वर्षहरूमा जलवायु परिवर्तनले चिमाङका परम्परागत अभ्यासहरूमा प्रतिकूल असर पारेको छ। वर्षा ढाँचामा आएको परिवर्तन र हिमपातको कमीले कृषि प्रणाली प्रभावित बनेको छ। स्थानीय बालीको उत्पादन घट्दै गएको छ भने नयाँ-नयाँ तरकारी खेती गर्न भने सम्भव भएको छ।

३.६. पारिस्थितिक-सांस्कृतिक नक्सांकन

पारिस्थितिक-सांस्कृतिक नक्सांकनमा सहभागिता जनाउँदै समुदाय सदस्यहरू।

चिमाङमा गरिएको पारिस्थितिक-सांस्कृतिक नक्शांकनमा समुदायका अगुवा, महिला, युवा, र अन्य सदस्यहरूगै बसेर पारिस्थितिक-सांस्कृतिक नक्शांकन सम्पन्न गरे। यस अभ्यासमार्फत सहभागीहरूले विगतको स्थानीय पारिस्थितिकीय र सांस्कृतिक अवस्थासँग हालको अवस्था तुलना गर्दै भविष्यमा उनीहरू कस्तो पर्यावणीय एवं सांस्कृतिक अवस्थाको परिकल्पना गर्छन, सो कुरा समूहकार्य मार्फत नक्शामा उतारे।

विगतको चिमाङ

विगतमा चिमाङ सानो, टाढाको गाउँ थियो। त्यहाँ गाडी चल्ने बाटो थिएन। वन क्षेत्र फैलिएको थियो। घरहरू परम्परागत शैलीमा बनेका थिए, जसले समुदायको पहिचान झल्काउथ्यो। त्यसबेला स्याउको खेती सुरू भइसकेको थिएन। कृषि नै जीविकाको मुख्य माध्यम थियो। व्यापारिक प्रयोजनको लागि होइन आफ्नै उपभोगको लागि बालीनाली उत्पादन गरिन्थ्यो। आर्थिक गतिविधि धेरै कम थियो र मानिसहरूको जीवन खेतीपाती र पशुपालनमै आधारित थियो।

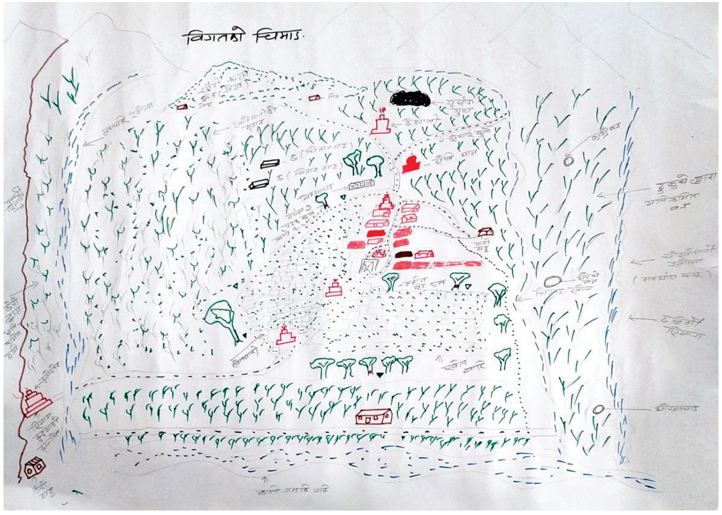

वर्तमानको चिमाङ

समयसँगै चिमाङमा धेरै परिवर्तन आएका छन्। ग्राभेल सडक बनेपछि गाउँसम्म पुग्न सजिलो भएको छ। कृषि उत्पादन ढुवानी गर्न पनि सहज भएको छ। स्याउ खेती सुरू भएपछि कृषि व्यवसायीकरणतर्फ मोडिएको छ। बसाइँसराईको समस्या विकराल भएको छ। पढाइ र रोजगारीको खोजीमा धेरै मानिसहरूले गाउँ छोडिरहेका छन्। यसैसँगै परम्परागत शासन प्रणालीलाई आधुनिक सरकारी संरचनाले विस्थापन गरेका छन्।

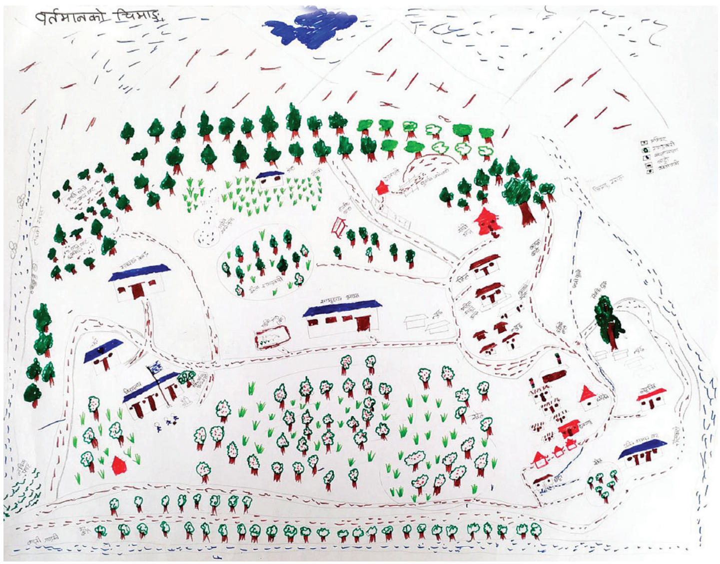

भविष्यको चिमाङको परिकल्पना

चिमाङका स्थानीय समुदायले वातावरण संरक्षण र दिगो विकास दुवै सँगसँगै अघि बढ्ने भविष्यको परिकल्पना गरेका छन्। उनीहरूको योजनामा वन क्षेत्र पुनःस्थापना गर्ने र व्यापारिक स्याउ खेती विस्तार गर्ने कुरा समावेश छ। जीवन अझ सहज बनाउन कालोपत्रे सडक र कालीगण्डकी नदीमाथि पुल बनाउने योजना पनि छ। साथै, पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि राजमार्गदेखि गाउँसम्म केबलकार परियोजनाको परिकल्पना गरिएको छ। यससँगै स्थानीय सीपमा आधारित व्यवसाय जस्तै होमस्टे, साना होटल र क्याफेटेरिया विकास गर्ने सोच पनि राखिएको छ।

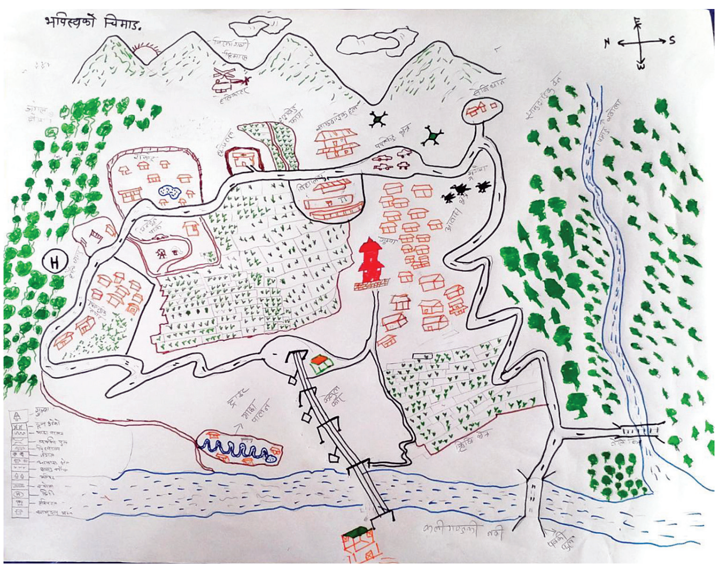

३.७. मौसमी पात्रो

चिमाङको मौसमी पात्रोले गाउँका मानिसहरूले वर्षभरि गर्ने सबै कामको विवरण देखाउँछ। यसमा खेतीपातीसँग सम्बन्धित कामहरू– बिउ रोप्नेदेखि बाली भित्र्याउनेसम्मको पूरा प्रक्रिया समेटिएको छ। जस्तै माघ महिना, फागुनमा नयाँ स्याउको बिरूवा रोप्ने, मलजल गर्ने र छाँटकाँट गर्ने, चैत्रतिर मकै, उवा, गहुँ,जौ छर्ने र गोड्ने, बैशाखमा आलुको झार हटाउने, जेठमा जौं काट्ने, असार साउनमा उवा काट्ने, फापरको बीउ छर्ने, साउने स्याउ संकलन गर्ने, भदौमा आलु खन्ने, गाजर निकाल्ने, असोज कार्तिकमा स्याउ संकलन गर्ने, फापर काट्ने, र मंसीर पुसमा स्याउ संकलन गर्ने, गहुँ जौं र उवाको बीउ लगाउने, मल ओसार्ने आदि कृषिजन्य कार्यहरूगरिन्छन्। यी कार्यहरूले समुदायको प्राकृतिक चक्रसँग समुदायको जीवन र जिविकोपार्जन कसरी जोडिएको छ भन्ने देखाउँछ।

यस पात्रोले परम्परागत चाडपर्व र धार्मिक पूजाजस्ता महत्वपूर्ण सामाजिक-सांस्कृतिक गतिविधि कहिले हुने गर्छन् भन्ने कुरा पनि देखाउँछ। प्रेल्टा (गुठी) पुजा, जेठमा ल्हे पुजा आदि समुदायमा प्रचलित छ। पुस महिनामा नयाँ वर्ष ल्होसार मनाइन्छ। माघे सक्रान्ति, चैते दशैं, असार पन्ध्र, साउने सक्रान्ति, दशैतिहार जस्ता गैरआदिवासी जनजाति चाडपर्वहरूपनि समुदायले मनाउने गर्दछ। यी चाडपर्वले समुदायबीचको सामूहिक भावना, एकता र संस्कृति उजाागर गर्दछ।

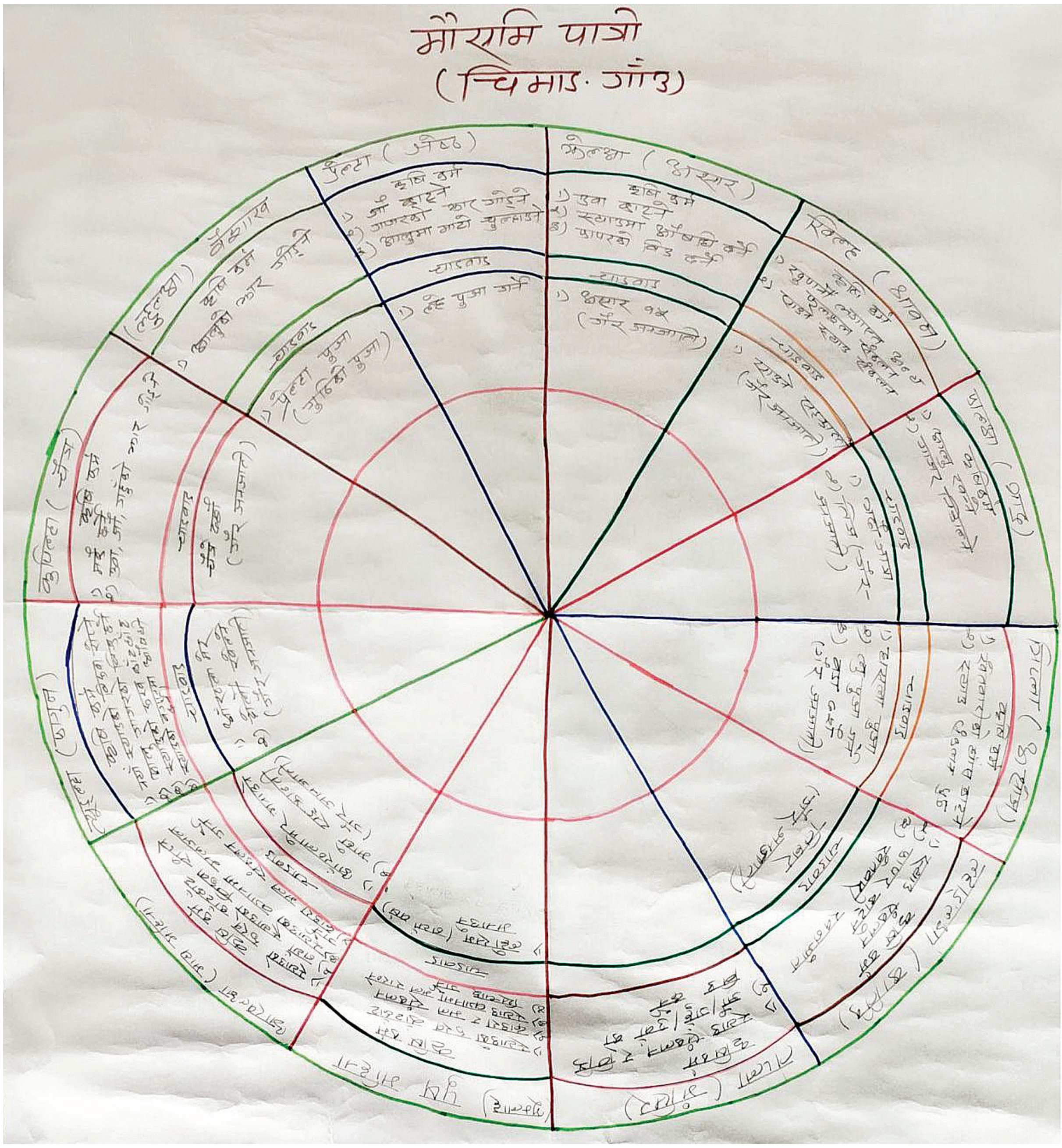

अध्याय चारः
निष्कर्ष

चिमाङमा गरिएको समुदायमा आधारित अनुगमन र सूचना प्रणाली अध्ययनले जैविक विविधता, आदिवासी ज्ञान, र यस क्षेत्रको आध्यात्मिक-सांस्कृतिक जीवनबीचको गहिरो सम्बन्ध देखाउँछ। यस गाउँमा विभिन्न प्रजातिका वनस्पति र जीवजन्तु पाइनुका साथै स्थानीय थकाली समुदायको लागित सांस्कृतिक तथा धार्मिकरूपमा महत्वपूर्ण स्थलहरूपनि अवस्थित छन् धूपी, भोजपत्रजस्ता सांस्कृतिक महत्वका वनस्पति र हिमाली कस्तुरी तथा बाँदरजस्ता जनावरका अंगहरूपरम्परागत पूजाआजाका लागि प्रयोग गरिन्छन्। सेभिथान, चेकाङ, ल्हाकिमकार्पी जस्ता पवित्र स्थलहरू र मुखिया जस्ता परम्परागत शासन प्रणालीले समुदायको सामाजिक-सांस्कृतिक पहिचान कायम राख्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्।

तर अहिले चिमाङ क्षेत्रको सांस्कृतिक जीवन र प्राकृतिक वातावरणमा परिवर्तन आइरहेको छ। जलवायु परिवर्तन, आधुकिन पर्यटन र अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र परियोजना अन्तर्गतका कडा संरक्षण नीतिहरूले त्यहाँको वातावरणीय सन्तुलन र मौलिक सांस्कृतिक जीवनलाई प्रभाव पारिराखेको छ। बस्तीको परम्परागत संरचना हराउँदै गएको छ। युवा पुस्ताबीच सांस्कृतिक चेतना र अभ्यास ह्रास हुँदै गएको छ। जीविकोपार्जन निर्वाहमुखी खेतीकिसानीबाट वैदेशिक रोजगारी र पर्यटनतर्फ सर्दै गएको छ। स्थानीय थकाली समुदायको मौलिक सांस्कृतिक जीवनको निरन्तरता, धार्मिक तथा आध्यात्मिक हिसाबलमा महत्वपूर्ण वनस्पति र जैविक प्रजातिका साथै धार्मिक-सांस्कृतिक स्थलहरूर समुदायसँग अन्यान्योश्रित संबन्ध रहेको प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण गर्न आश्यक कदमहरूचाल्न अत्यन्त जरूरी छ।

सुझावहरू

- **सांस्कृतिक सम्पदा स्थलको संरक्षण र पुनःस्थापना**

  सेभिथान, चेकाङ, ल्हाकिमकार्पी जस्ता पवित्र तथा सांस्कृतिक स्थलहरू आध्यात्मिक अभ्यासका लागि मात्र होइन, समुदायको पहिचान र वातावरण संरक्षणका लागि पनि महत्वपूर्ण छन्। कथित आधुनिकीकरण, सरकारी उदाशीनताका कारण यी स्थलहरू जोखिममा छन्। पुस्तौंपुस्तासम्म संस्कृति जोगाइराख्न र समुदायले नेतृत्व गर्ने संरक्षण अभ्यास बलियो बनाउन यी स्थलहरूको संरक्षण आवश्यक छ।

- **आदिवासी जनजातिमा निहित स्रोत व्यवस्थापन प्रणाली र वातावरणीय ज्ञानको मान्यता**

  चिमाङका आदिवासी जनजातिसँग वन, वन्यजन्तु, जडीबुटी र प्राकृतिक स्रोतसाधनको व्यवस्थापनबारे गहिरो परम्परागत ज्ञान छ। यसलाई आधुनिक संरक्षण योजनामा बेवास्ता गरिने गरिन्छ। प्रभावकारी र न्यायपूर्ण संरक्षणका लागि यस्ता परम्परागत ज्ञान र अभ्यासलाई औपचारिक रूपमा मान्यता दिई योजना तथा कार्यक्रममा समावेश गरिनुपर्छ।

- **सांस्कृतिक रूपमा महत्वपूर्ण वनस्पति र जीवजन्तुको संरक्षण**

  चिमाङका जैविक प्रजातिहरूवातावरणीय दृष्टिले मात्र होइन, सांस्कृतिक र आध्यात्मिक रूपमा पनि महत्वपूर्ण छन्। धूपी र भोजपत्र (खेल्सिङ) पूजाआजामा प्रयोग हुन्छन् भने हिमाली कस्तुरी र बाँदरका सुकाइएका टाउका पूजाका लागि आवश्यक छन्। यी प्रजाति हराए समुदायको सांस्कृतिक पहिचान पनि हराउने खतरा हुन्छ। त्यसैले संरक्षण कार्यक्रमले जैविक मूल्यसँगै सांस्कृतिक महत्वलाई पनि ध्यान दिन जरूरी छ।

- **निर्णय प्रक्रियामा आदिवासी जनजाति समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिता**

  भूमि र वनका मुख्य संरक्षक हुँदाहुँदै पनि आदिवासी जनजाति प्रायः संरक्षण र विकास योजनाबाट बहिष्करणमा पारिन्छन्। सामाजिक न्याय र दिगोपनाका लागि उनीहरूलाई स्थानीय शासन, भूमि प्रयोगसम्बन्धी योजना र नीति निर्माणमा सक्रिय रूपमा पूर्ण, अग्रिम जानकारी सहितको मञ्जुरी सहित सहभागी गराइनुपर्छ।

- **प्रथाजनित शासन प्रणालीलाई मान्यता**

  मुखिया प्रणालीजस्ता स्थानीय परम्परागत शासकीय संरचनाले पुस्तौँदेखि प्राकृतिक स्रोत, सांस्कृतिक कार्य र सामाजिक एकता व्यवस्थापन गर्दै आएका छन्। स्थानीय स्वायत्तता र उत्तरदायित्व बलियो बनाउन यी प्रणालीलाई औपचारिक संरचनासँग समायोजन गर्ने तर्फ पहल आवश्यक छ।

- **सांस्कृतिक मूल्यसँग मेल खाने जीविकोपार्जनको विकास**

  जडीबुटी प्रशोधन, कृषि-वन प्रणाली, कपडा बुनाइ, र पर्या-पर्यटनजस्ता परम्परागत जीविकोपार्जनले आम्दानीसँगै संस्कृति पनि जोगाउँछ। आर्थिक सहयोग र तालिम एवं बजार पहुँचसम्बन्धी प्राविधिक सहयोग मार्फत ती अभ्यासहरूलाई दिगोपना सुनिश्चित गरिनुपर्छ।

- **नीतिगत सुधार**

  एक्यापजस्ता संरक्षणसम्बन्धी पहलले कतिपय अवस्थामा आदिवासी जनजातिको भूमि अधिकार कमजोर पारेका छ। वन तथा चरन क्षेत्रमा पहुँच संकुचित गराएको छ। परम्परागत स्रोतसाधन व्यवस्थापन प्रणालीलाई कमजोर बनाएको छ। प्राकृतिक स्रोतसाधनसम्बन्धी आदिवासी जनजातिका अधिकारलाई मान्यता दिने गरी स्थानीय र राष्ट्रियस्तरमा नीतिगत सुधार आवश्यक छ।

- **आदिवासी जनजातिमा निहित ज्ञानको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन**

  द्रुत सामाजिक-आर्थिक परिवर्तन, युवा पलायन, र सरकारी मान्यताको अभावका कारण परम्परागत ज्ञान तथा अभ्यास हराउँदै गएका छन्। प्रथाजनित संस्थाहरू कमजोर बन्दै गएका छन्। यसले सांस्कृतिक, आध्यात्मिक र वातावरणीय ज्ञानको पुस्तान्तरणलाई कठिन बनाएको छ। आदिवासी जनजातिमा निहित ज्ञानलाई विद्यालय पाठ्यक्रममा समावेश गरी अभिलेखीकरण गरि, अन्तरपुस्ता कार्यक्रम आदिको माध्यमबाट संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्न जरूरी छ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची १: सहभागीहरूको नामावली

तालिका १: मुख्य सूचनादातासँगको अन्तर्वार्ता चिमाङ, मुस्ताङ

क्र.सं.	नाम थर	लिङ्ग	सहभागी भएको संस्थाको नाम
१	कर्ण बहादुर थकाली	पुरूष	शिक्षक
२	बिष्णु थकाली	महिला	उइमेन
३	दिलमाया थकाली	महिला	उइमेन
४	धन बहादुर थकाली	पुरूष	गाउँमुखिया

तालिका २: समूहगत छलफल (पुरूष), चिमाङ, मुस्ताङ

क्र.सं.	नाम थर	लिङ्ग	सहभागी भएको संस्थाको नाम
१	धन बहादुर थकाली	पुरूष	गाउँमुखिया
२	मंगल थकाली	पुरूष	तिन गाउँले थकाली
३	बिर बहादुर थकाली	पुरूष	तिन गाउँले थकाली
४	सुनिल थकाली	पुरूष	तिन गाउँले थकाली
५	सुकराम थकाली	पुरूष	तिन गाउँले थकाली
६	किर्तीजंग थकाली	पुरूष	तिन गाउँले थकाली
७	संञ्जोग थकाली	पुरूष	तिन गाउँले थकाली
८	रञ्जित थकाली	पुरूष	तिन गाउँले थकाली

तालिका ३: समूहगत छलफल (महिला), चिमाङ, मुस्ताङ

क्र.सं.	नाम थर	लिङ्ग	सहभागी भएको संस्थाको नाम
१	शर्मिला पुन थकाली	महिला	आमा समूह
२	रसिला थकाली	महिला	आमा समूह
३	सुष्मा थकाली	महिला	आमा समूह
४	बिष्णु थकाली	महिला	आमा समूह
५	दिलमाया थकाली	महिला	आमा समूह
६	माया थकाली	महिला	आमा समूह
७	कमला थकाली	महिला	आमा समूह
८	रूपा थकाली	महिला	आमा समूह
९	फुलमाया थकाली	महिला	आमा समूह

अनुसूची २ : मुख्य वनस्पति र जीव प्रजातिहरू

काष्ठ प्रजातिहरू

स्थानीय नाम (Local Name)	वैज्ञानिक नाम (Scientific Name)	सामान्य नाम (Common Name)
भोटे धुपी	Juniperus indica	Himalayan Juniper
गोब्रे सल्ला	Pinus wallichiana	Himalayan Pine
भोजपत्र	Betula utilis	Himalayan Birch
साल	Salis species	Willow
ओखर	Juglans regia	Walnut

गैरकाष्ठ वन पैदावर

स्थानीय नाम (Local Name)	वैज्ञानिक नाम (Scientific Name)	सामान्य नाम (Common Name)
खाला/वन आरू	Prunus armeniaca	Wild apricot
लालीगुँरास	Rhododendron arboreum	Rhododendron
चिचि	Thymus serpyllum	Himalayan Thyme
झारसिंङ	Juniperus indica	Juniper
फापर	Fagopyrum esculentum	Himalayan buckwheat
स्याउ	Malus domestica	Apple
आरू	Prunus persica	Apricot
आरूबखडा	Prunus domestica	Plum
नास्पति	Pyrus pyrifolia	Pear
कागती	Citrus limon	Lemon
किसिङ	Drepanostachyum falcatum	Hill bamboo
चुत्रो	Berberis aristata	Indian barberry
तिसुरढुङ	Berberis lycium	Jaundice berry
तिमु	Gaultheria trichophylla	Himalayan wintergreen

इन्धनको लागि प्रयोग हुने काष्ठ (दाउरा) प्रजातिहरू

स्थानीय नाम (Local Name)	वैज्ञानिक नाम (Scientific Name)	सामान्य नाम (Common Name)
धुपी	Juniperus recurva	Common oak
सल्ला	Pinus wallichiana	Rhododendron
भारसिंङ	Juniperus indica	Bamboo
स्याउको रूख	Malus domestica	Himalayan Alder
आरू रूख	Prunus persica	Ovalleaf staggerbush
साल	Salis species	Sal

महत्वपूर्ण भाडी (Shrub) प्रजातिहरू

स्थानीय नाम (Local Name)	वैज्ञानिक नाम (Scientific Name)	सामान्य नाम (Common Name)
फापर	Fagopyrum esculentum	Buckwheat
आरपुचु	Berberis aristata	Indian barberry
चुन्नो	Berberis lycium	Himalayan barberry
घुरकुम (केसर)	Crocus sativus	Saffron
तितेपाती	Artemisia vulgaris	Mugwort
टम्जो	Themeda triandra	(A kind of grass)
छ्यामाढुङ	Caragana geradiana	Pea shrub
ऐंसेलु	Rubus ellipticus	Himalayan yellow raspberry
स्ट्बेरी	Fragaria × ananassa	Strawberry
गाँजा	Cannabis sativa	Hemp
सिस्नु	Urtica dioica	Stinging nettle
दुम्सी घाँस	Echinochloa cruspavolis	Barnyard grass

औषधीय वनस्पति प्रजातिहरू

स्थानीय नाम (Local Name)	वैज्ञानिक नाम (Scientific Name)	सामान्य नाम (Common Name)
गाँजा	Cannabis sativa	Hemp
पाँचऔंले	Dactylorhiza hatagirea	Himalayan Marsh Orchid
यार्सागुम्बा	Ophiocordyceps sinesis	Cordyceps
निरमासी	Delphinium species	Larkspur
तितेपाती	Artemisia vulgaris	Mugwort
कुट्की	Picrorhiza kurroa	Picrorhiza
रातो च्याउ	Laetiporus sulphureus	Red Mushroom
घोडा मर्चा	Jacobaea raphanifolia	Ragwort
वनलसुन	Allium wallichii	Wild Garlic
जिम्बु	Allium hypsistum	Himalayan chives
चुल्टे अमिलो	Oxalis corniculata	Creeping wood sorrel
भुतकेश	Ligusticopsis wallichiana	Wallich’s Ligusticopsis
च्याङमोलामो	Caragana geradiana	Himalayan Pea Shrub
सिस्नु	Urtica dioica	Stinging nettle

वन्यजन्तु प्रजातिहरू

स्थानीय नाम (Local Name)	वैज्ञानिक नाम (Scientific Name)	सामान्य नाम (Common Name)
भालु	Ursus thibetanus	Asiatic Black Bear
नाउर	Pseudois nayaur	Himalayan Blue Sheep
कस्तुरी	Moschus leucogaster	Himalayan Musk Deer
मृग	Moschus chrysogaster	Alpine Musk Deer
घोरल	Naemorhedus goral	Ghoral
हिउँ चितुवा	Panthera uncia	Snow Leopard
मलसाप्रा (कोत्रो)	Matren flavigula	Yellow-throated Marten
दुम्सी	Hystrix indica	Porcupine
न्याउरी मुसा (ढोंग्री)	Herpestes javanicus	Small Asian Mongoose
ब्वासो (च्याँगु)	Canis lupus	Grey Wolf
पाहा	Nanonara liebigii	Frog
चरी बाघ	Prionailurus bengalensis	Leopard Cat
स्याल	Canis aureus	Golden Jackal
फ्याउरो	Vulpes ferrilata	Tibetan Fox
लोखर्के	Funambulus pennantii	Northern Palm Squirrel
खरायो	Oryctolagus cuniculus	Rabbit
झारल	Hemitragus jemlahicus	Himalayan Tahr
चितुवा	Panthera pardus	Leopard

चरा प्रजातिहरू

स्थानीय नाम (Local Name)	वैज्ञानिक नाम (Scientific Name)	सामान्य नाम (Common Name)
डाँफे	Lophophorus impejanus	Pheasant
मुनाल	Tragopan satyra	Satyr Tragopan
चील	Aquila nipalensis	Steppe eagle
कालिज	Lophura leucomelanos	Pheasant Kalij
पिउरा	Hemispingus piurae	Piura Hemispingus
गिद्ध	Gyps himalayensis	Himalayan griffon vulture
वन कुखुरा	Gallus gallus	Red jungle fowl
लाटोकोसेरो	Strix nivicolum	Himalayan owl
कालो काग	Corvus macrorhynchos	Large billed crow
भँगेरा	Passer domesticus	Sparrow
परेवा	Columba rupestris	Pigeon
सेतो ढुकुर	Columba leuconota	Snow pigeon (dove)
सुगा	Psittaciformes	Parrot
घोडस्या	Calliope tschebaiewi	Chinese ruby throat
ढुकुर	Streptopelia decaocto	Eurasian collared dove
भ्याकुर	Turdoides nipalensis	Spiny babbler

फिस्टे चरा	Phylloscopus humei	Hume's leaf warbler
कोइली	Eudynamys scolopacea	Asian Koel
जुरेली	Ixos mcclellandii	Bulbul
काठफोर	Dendrocopos himalayensis	Himalayan woodpecker
चिबे चरा	Dicrurus macrocercus	Black Drongo
काफल पाक्यो चरा	Cuculus canorus	Common cuckoo
ढाडे कालो काग	Dendrocitta vagabunda	Rufous treepie
बाज	Accipiter gentilis	Northern Goshawk
कर्‍याङकुरूङ	Anthropoides virgo	Demoiselle Crane

लोपोन्मुख वन्यजन्तु र चरा प्रजातिहरू

स्थानीय नाम (Local Name)	वैज्ञानिक नाम (Scientific Name)	सामान्य नाम (Common Name)
हिउँ चितुवा	Panthera uncia	Snow Leopard
स्याल	Canis aureus	Golden Jackal
च्याकुरा	Alectoris chukar	Chukar Partridge
कालिज	Lophura leucomelanos	Kalij Pheasant
भ्फेभ्फेनेमाङ	Prunella collaris	Alpine Accentor

An Inventory of Culturally Significant Natural Resources and Sites of Chimang, Mustang

(Community-Based Monitoring and Information System Report)

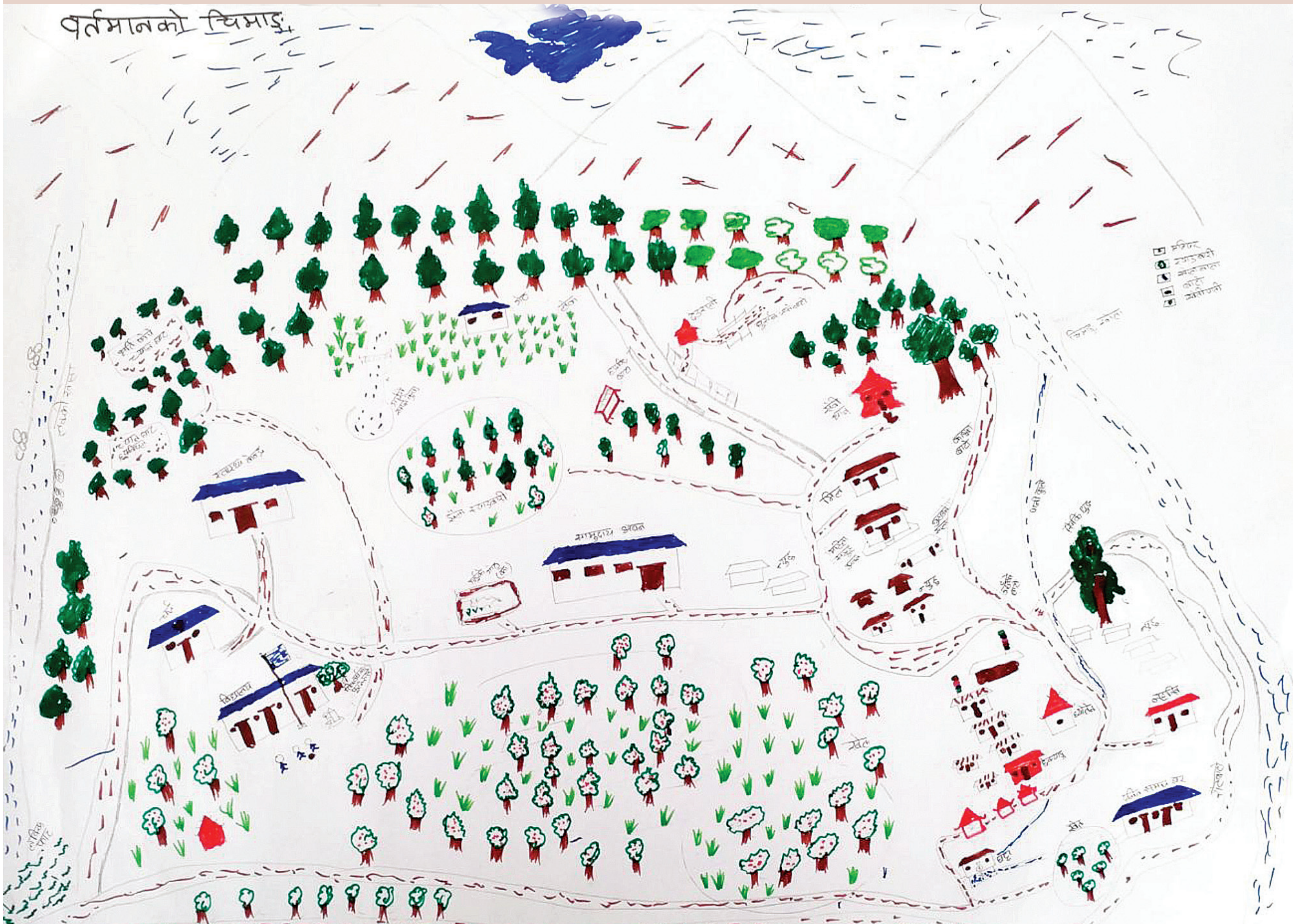

April, 2026

Figure 1: Chimang village. Photo: Tunga Bhadra Rai

Foreword

Documentation of culturally significant species and sites is important task for the continuation of Indigenous Peoples' distinct world views and knowledge systems. Many of Indigenous Peoples' heritages and natural species are already lost and many of them are at the verge of extinction due to both human pressure and climate change. This inventory report will help Tingaule Thakali of Chimang, Indigenous Peoples overall and the government of Nepal, see changes in and take care of those heritages and species and keep them sustained for the future generations. Thus, I thank and congratulate Tingaule Thakalis of Chimang, NEFIN and YAE team, and the partners of ICI for coming up with this report and contributing in saving biodiversity and Indigenous Peoples' culture

Nima Lama Hyolmo
Chairperson
Nepal Federation of Indigenous Nationalities (NEFIN)

Acknowledgement

We express our deepest gratitude to the people of Chimang for trusting us to work with them for this inventory making, sharing their knowledge, stories, experiences, and lifeways. Meanwhile, we remain grateful to everyone who inspired and supported us in this work specially GEF for providing funding to Inclusive Conservation Initiative (ICI) through CI and IUCN. We thank CI and IUCN for supporting us in this work along with other activities of ICI. The movements and struggle of Indigenous Nationalities of Nepal, NEFIN's secretariat of federal council, council members, member organizations/Indigenous Peoples Organizations, affiliated organizations and Indigenous Peoples' friends in movements for rights, equality and peace building, are the source of inspiration. The customary village chief of Chimang Dhan Bahadur Thakali, chairperson of Uemen (Customary Institution of Thakali women) Dil Kumari Thakali, Chairperson of youth club Sunil Thakali, Social Mobilizer for Chimang Sanjog Thakali, Lead Researcher Arun Rai, Researcher Dawa Tenji Yolmo and Bimal Saru, and NEFIN Climate Change Partnership Program team for this work

Tunga Bhadra Rai
Director
NEFIN Climate Change Partnership Program

TABLE OF CONTENTS

CHAPTER I: INTRODUCTION **29**

1.1 Objectives 29

1.2 Study Areas 29

CHAPTER II: METHODOLOGY **31**

2.1 Sampling Strategy 31

2.2 Data Collection Methods 31

2.2.1 Data Collection 31

2.2.2 Data Validation 32

2.2.3 Informed Consent 32

Chapter III: FINDINGS AND ANALYSIS **33**

3.1 Major Flora and Fauna 33

3.2 Flora and Fauna of Cultural Significance 33

3.2.1 Plant Species 34

3.2.2 Animal Species 34

3.3 Cultural Landmarks and Heritage Sites 34

3.3.1 Sevithan (Deuta) 34

3.3.2 Chhekang/Mane 35

3.3.3 Lhakhimkarpo 35

3.3.4 Ter/Chuter 35

3.3.5 Lu (Nagh/Snake) 35

3.3.6 Changa 35

3.4 Customary Governance 36

3.4.1 Mukhiya System 36

3.4.2 Uhimesya System 37

3.5 Participation and Representation 37

3.6 Traditional Knowledge and Livelihoods 37

3.7 Eco-Cultural Mapping/Seasonal Calendars Outcomes 38

3.7.1 Eco-Cultural Map of Past Chimang 39

3.7.2 Eco-Cultural Map of Present Chimang 39

3.7.3 Eco-Cultural Map of Future Chimang 39

3.7.4 Seasonal Calendar of Chimang 40

CHAPTER IV: CONCLUSION **41**

4.1 Conclusion 41

4.2 Recommendations 41

ANNEXES 43

Annex I	List of Participants	43
Annex II	Major Flora and Fauna	43

List of Tables

Table 1	List of Key Informant Interview from Chimang, Mustang	43
Table 2	List of Focus Group Discussion (Men) from Chimang, Mustang	43
Table 3	List of Focus Group Discussion (Women) from Chimang, Mustang	43
Table 4	Timber Species	43
Table 5	Non-Timber Forest Products (NTFPs)	44
Table 6	Fuelwood Species	44
Table 7	Important Shrubs	44
Table 8	Medicinal Plants	45
Table 9	Wild Animals	45
Table 10	Birds	46
Table 11	Endangered Wild Animal	46

List of Figures

Figure 1	Chimang village	24
Figure 2	Map of Study Area	30
Figure 3	Inception meeting	31
Figure 4	Community members during the exit meeting	32
Figure 5	Sevithan	35
Figure 6	Chhekang/mane	35
Figure 7	Lhakhimkarpo	35
Figure 8	Ter/Chuter	36
Figure 9	Changa	36
Figure 10	Dhan Bahadur Thakali, Mukhiya of Chimang	36
Figure 11	Community members during eco-cultural mapping	38
Figure 12	Eco-Cultural Map of Past Chimang	38
Figure 13	Eco-Cultural Map of Present Chimang	39
Figure 14	Eco-Cultural Map of Future Chimang	39
Figure 15	Seasonal Calendar of Chimang	40

CHAPTER I: INTRODUCTION

The Nepalese Federation of Indigenous Nationalities Climate Change Partnership Program (NEFIN CCPP),with its local partner organization Youth Alliance for Environment (YAE),has been implementing the project "SAINO: Revitalizing Nature-Culture Relationship and Recollection of Indigenous Peoples in the Annapurna Area of Nepal", funded by the GEF-7 Inclusive Conservation Initiative (ICI) through the International Union for Conservation of Nature (IUCN). The project is being carried out in ten selected locations across Manang, Mustang, Lamjung, and Kaski districts of Gandaki Province.

As part of this initiative, NEFIN CCPP recently conducted a Community-Based Monitoring and Information System (CBMIS) study in the Indigenous territory of Chimang village, located in Ward No. 3 of Gharapjhong Rural Municipality in Mustang District, Nepal. CBMIS is a rights-based approach grounded in the principles of Indigenous Peoples' self-determination, customary governance, and stewardship over ancestral territories. It ensures full, effective, and equitable participation of Indigenous communities in monitoring and documenting their territories, ecosystems, and cultural heritage.

This report presents key findings from the study, highlighting culturally significant wildlife, natural resources, and heritage sites of the local Indigenous Peoples, along with the associated knowledge, belief systems, and their deep interconnectedness with traditional lifeways.

1.1 Objectives

The objectives are threefold:

- To document key local wildlife species and heritage sites, with a particular focus on those of cultural significance to the local Indigenous Peoples in the study area.
- To record customary governance systems, traditional knowledge, and livelihoods, emphasizing their interconnectedness with Indigenous identity and ways of life.
- To generate evidence that informs project interventions, grounded in community-generated data and Indigenous perspectives.

1.2 Study Areas

The study was conducted in Chimang village, which falls under Ward No. 3 of Gharapjhong Rural Municipality in Mustang District, Nepal. Formerly, it was part of Marpha V.D.C. (covering Wards 5 to 9). Chimang spans a total area of 49.4 square kilometers and is geographically located at 28°43'13'' N latitude and 83°40'62'' E longitude. The village is characterized by a rugged mountainous landscape, cold desert climate, and rich biodiversity, making it an ecologically and culturally significant area. Chimang has a total population of 217, with 117 males and 100 females, residing in 65 households, mostly Thakali (Tin Gaunle).

Google Map of Study Area (Chimang Territory)

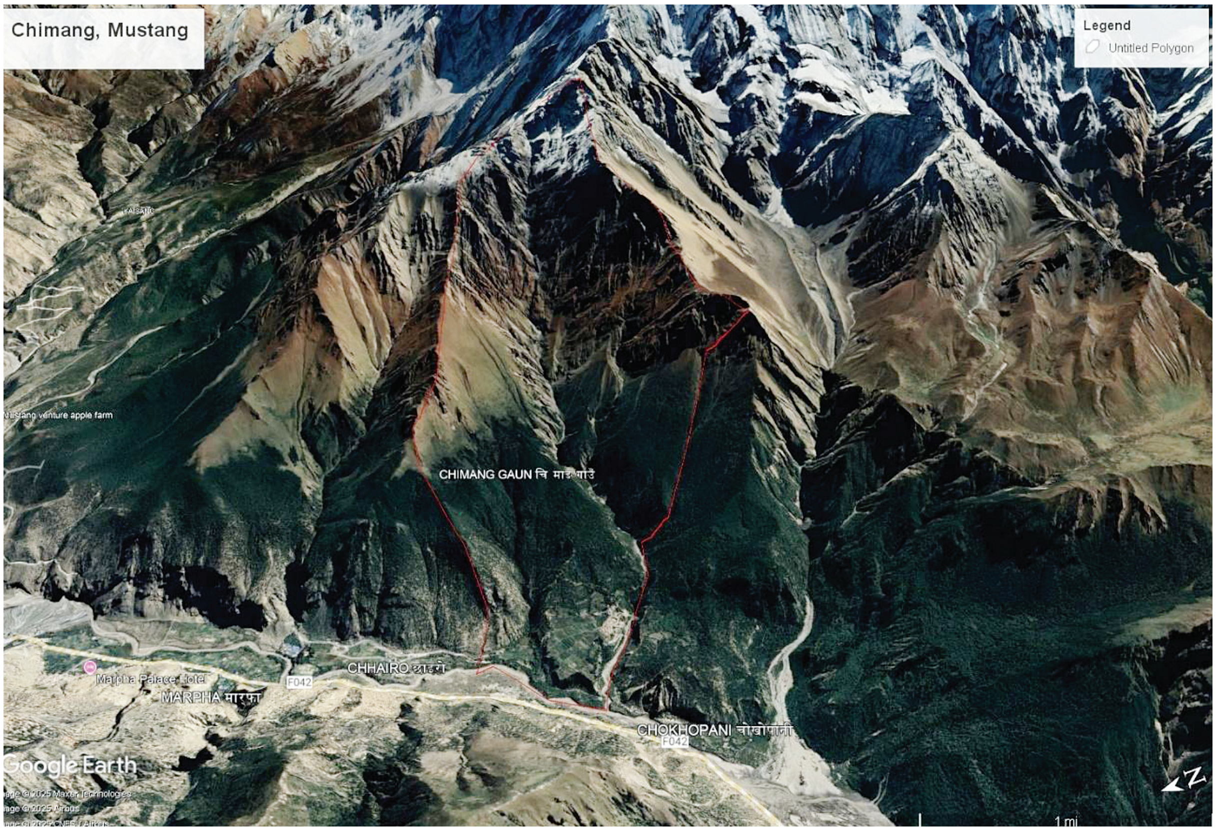

Figure 2: Map of Study Area

CHAPTER II:
METHODOLOGY

The study was grounded in a rights-based and participatory approach. It ensured the meaningful engagement of Indigenous peoples—including women and youth—at every stage of the process, promoting ownership and cultural integrity throughout the data collection and validation phases.

An inception meeting was organized to discuss research approaches, tools, and techniques. This meeting emphasized community consensus and collective decision-making to establish research priorities and protocols. Participants included community elders, representatives of customary institutions, local government representatives, women, and youth. Discussions focused on ethical considerations, data ownership, and the role of Indigenous knowledge in the study. A participatory research framework was developed, ensuring alignment with Indigenous values and customary laws.

2.1 Sampling Strategy

The study employed a purposive sampling approach to ensure the inclusion of key indigenous leaders and knowledge holders, local decision makers, and diverse community perspectives. Special attention was given to the inclusion of indigenous women and youth to ensure diverse and representative insights.

Figure 3: Inception meeting, Photo: Dawa Tenji Yolmu

2.2 Data Collection Methods

2.2.1 Data Collection

A range of participatory tools were used to collect data in an inclusive way:

- GIS-enabled GPS device was used to gather geospatial data from the study area. This helped in accurately mapping the boundaries and important sites and features such as forests, water sources, and cultural landmarks.
- Key informant interviews (KIIs) were conducted with traditional leaders/ local knowledge holders, local government representatives and other stakeholders.

- Focus group discussions (FGDs) were held with diverse groups, including men, women, youth, and Indigenous knowledge holders/practitioners, to ensure a broad spectrum of community voices and perspectives.(See Annex 1:Participants List)
- Eco-cultural mapping was used to identify and document sacred sites, socio-cultural landmarks, and biodiversity hotspots. This tool helped capture community perspectives on the past and present conditions of these natural resources, as well as their future visions for conservation.
- A seasonal calendar was used to capture traditional ecological knowledge related to seasonal patterns, agricultural cycles, cultural rituals, and biodiversity dynamics.
- A desk review of relevant literature, including demographic reports, legal frameworks, and Indigenous policy documents, was conducted to supplement primary data. This provided contextual background and historical perspectives on Indigenous territorial rights and governance.

2.2.2 Data Validation

A participatory validation process was conducted to ensure the accuracy, reliability, and ownership of the collected data. An exit meeting was held where preliminary findings were presented to the community for feedback and approval. Community members reviewed eco-cultural maps, seasonal calendars, and other collected data, providing necessary revisions to align with their lived experiences. This validation process reinforced Indigenous data sovereignty and ensured that findings reflected community realities.

Figure 4: Community members during the exit meeting, Photo: Dawa Tenji Yolmu

2.2.3 Informed Consent

Ethical research principles were strictly followed, with an emphasis on informed consent. Participants were informed of their rights, the purpose of the research, and how the data would be used. Consent was obtained at both individual and collective levels, ensuring that indigenous data governance principles were respected.

This methodology ensures that CBMIS is not merely an external research process but a community-driven mechanism for knowledge preservation, environmental stewardship by, and advocacy for the rights of Indigenous peoples in the study sites

CHAPTER III:
FINDINGS AND ANALYSIS

3.1 Major Flora and Fauna

Chimang's diverse plant life plays a vital role in the daily lives and spiritual practices of its people. Timber species such as Himalayan Pine and Bhojpatra not only provide building materials but are also used in cultural rituals—Bhojpatra (Khelsing), for instance, is essential in Nagh Puja and religious offerings, symbolizing purity and reverence. Non-timber forest products (NTFPs) like Juniper (Pamsiki) are regularly burned as incense during worship, believed to cleanse the environment and invite positive energy. Medicinal plants such as Yarsagumba, Nirmasi, and Kutki are gathered from the highlands and are vital to traditional healing practices. These plants are often used to treat common ailments like coughs, fevers, and stomach issues, and are part of a holistic knowledge system passed down through generations. However, unsustainable harvesting and declining interest among youth pose threats to the preservation of this botanical heritage.

Equally significant is Chimang's fauna, which reflects both ecological richness and deep cultural connections. Endangered animals like the Snow Leopard, Grey Wolf, and Golden Jackal are not only keystone species in the local ecosystem but also revered in folklore and protective myths. Species like the Himalayan Musk Deer and Blue Sheep are sometimes referenced in ritual contexts, with parts historically used in family worship (Kul Puja), though such practices have diminished due to conservation awareness. Birds such as the Danphe (Lophophorus impejanus) hold symbolic value, with their feathers used in festivals and rituals. The elders of Chimang retain intricate knowledge of animal behaviors, migration patterns, and seasonal changes, which historically informed hunting, agriculture, and spiritual observances. Unfortunately, this ecological wisdom is fading, highlighting an urgent need to document and revitalize traditional knowledge for both cultural continuity and biodiversity conservation. **(See Annex 2: List of Flora and Fauna)**

3.2 Flora and Fauna of Cultural Significance

From the perspective of the indigenous Thakali people, the plants and animals of Chimang are not merely resources but living embodiments of spirituality, memory, and ancestral connection. Weeping Juniper (Sangsiki), Dwarf Juniper (Pamsiki), and Dhupi are central to daily rituals and larger communal ceremonies. The fragrant smoke from burning these junipers is believed to cleanse the air, purify the soul, and carry prayers to the divine. These plants are also offered during births, deaths, and seasonal changes, marking their importance in the life cycle. Bhojpatra (Khelsing), known for its association with purity, is sacred and carefully handled—used in Nagh Puja and to wrap offerings like ghee, signifying respect and sanctity in every household ritual. Beyond spiritual use, Dhupi also contributes to agriculture, its organic matter enhancing soil fertility, showing how the sacred and practical are deeply intertwined.

Animals, too, are part of the Thakali spiritual landscape. The Kasturi (Himalayan Musk Deer) holds a revered place; its leg is used during mourning rituals to restore prosperity and balance in the household, a belief rooted in generations of cultural knowledge. Its tusk, worn in the Aayalama garland, reflects honor and sacred identity. The use of dried dog or monkey heads in Kul Puja underscores the deep-rooted indigenous belief in the power of ritual to shift cosmic forces—particularly during times of Grahadasha (Hrinongchi), when planetary imbalances are believed to affect the family's fortune. The feathers of the Danphe, Nepal's national bird, are not only beautiful but powerful; during the Tyunglha Festival in Falgun, they symbolize sharp vision, courage, and spiritual focus as they are used in arrow-shooting rituals. These traditions reflect how the Thakali people see no separation between the natural world and the sacred—every tree, animal, and bird carries meaning, story, and spirit.

3.2.1 Plant Species

- Weeping Juniper (Juniperus recurve) (Local name = Sangsiki), is mainly used in regular and special puja for its purity. Bhote Dhupi / Dwarf Juniper (Juniper indica) (Local name = Pamsiki) and Dhupi (Juniperus recurva) are commonly used as incense in daily household rituals. Dhupi is also used to make compost manure for the agricultural usage.
- Bhojpatra (Betula utilis) (Local name: Khelsing) is used in Nagh Puja (Snake Worship) as well as in other special rituals for its symbolic association with purity. It is also utilized to cover ghee and other prasad during worship ceremonies and is considered a sacred material in these practices.

3.2.2 Animal Species

- Kasturi / Himalayan Musk Deer (Moschus leucogaster) has its culturally values in the Thakali community, as its leg part (hoof or limb) is used during a person's death to bring back the household prosperity and fortune. The tusk of Kasturi is often used in garland of Aayalama of Thakali community.
- The head of a dog or monkey after being dried, is kept for use in Kul Puja (family worship) and is believed to help in removing the malefic effects of Grahadasha (Hrinongchi in Thakali language) puja.
- The feathers of the Danphe (Lophophorus impejanus) is used in arrow shooting rituals during the Tyunglha Festival in Falgun.

3.3 Cultural Landmarks and Heritage Sites

Chimang is rich in spiritual and cultural landmarks central to religious and community life.

Major such sites are described below:

3.3.1 Sevithan (Deuta)

Sevithan is considered the main deity of the Thakali community of Chimang. Long ago, a person tried to cut down the Sevithan tree, and while attempting to do so, he died by spilling his blood. Since then, Chimang area has been believed to be protected by that deity, and Sevithan is worshiped as the main god of the region.

Figure 5: Sevithan, Photo: Dawa Tenji Yolmu

Figure 6: Chhekang/mane, Photo: Dawa Tenji Yolmu

3.3.2 Chhekang/Mane

Chhekang is a large, sacred gumba located at the heart of the village. It holds deep spiritual meaning for the community. Locals believe that it is a place where gods or spirits reside, offering protection and blessings to the people.

The site of the gumba fosters a sense of unity among villagers. It connects past and present, reminding the community of their roots and shared beliefs. Its role in community life makes the gumba a vital part of the village's culture and identity.

3.3.3 Lhakhimkarpo

Lhakhimkarpo is a devi in the middle of the village and is worshiped in regular and special rituals.

3.3.4 Ter/Chuter

Ter is designated place surrounding all four sides of a village as a symbol of Devi (Goddess) and believing that it will protect the village from any malicious effect and other disaster.

Figure 7: Lhakhimkarpo, Photo: Dawa Tenji Yolmu

3.3.5 Lu (Nagh/Snake)

Lu (Nagh/Snake) is worshipped in the middle of the agricultural land by placing three stones, also known as Kochyang in the local language. These stones are colored with white lime and are worshipped during the Tyunglha festival in Falgun.

3.3.6 Changa

It is a designated spot on the roof of every household for regular worship and is

Figure 8: Ter/Chuter, Photo: Tunga Bhadra Rai

Figure 9: Changa, Photo: Dawa Tenji Yolmu

considered a protector of the house and people. People believe that praying or performing rituals at this designated place invites positive energy and wards off harm. It is a physical space and a spiritual shield for the entire family.

Traditionally, performing Changa puja, a special prayer or ritual, is carried out during specific occasions or set times. This form of worship is considered especially powerful and the person who conducts this puja is known as an Aayalama, a spiritual person or priest from the local community.

3.4 Customary Governance

3.4.1 Mukhiya System

The Mukhiya system is still practiced in Chimang village of Mustang district. It is a customary governance system that has existed for centuries among the Thakali community. The system operates under a formal constitution and consists of five executive members, including the one Mukhiya tenured for 3 years, one Secretary and three Chhauwa / Katuwals (messengers) also known as Ghundal tenured for 1 year. Additionally, three women from the village will remain as members of the Mukhiya system.

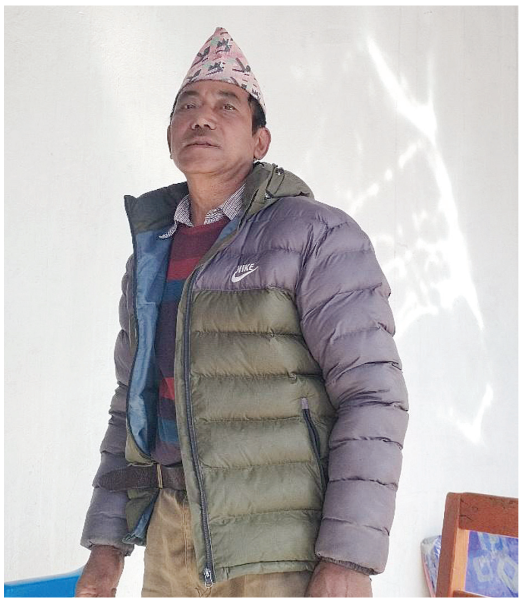

Figure 10: Dhan Bahadur Thakali, Mukhiya of Chimang, Photo: Dawa Tenji Yolmu

According to Dhan Bahadur Thakali, the Mukhiya (head) of the community, the Mukhiya system plays a crucial role in cultural and social organization, particularly in agriculture and

irrigation management. Before the establishment of modern governmental structures, the Mukhiya system was responsible for local administration and conflict resolution within the community.

He added that the Mukhiya serves as the primary decision-maker on matters related to irrigation, farming, firewood collection, and social and cultural events, thus highlighting the importance of this customary institution even today. "Though modernization is gradually eroding this time-tested customary institution, it remains essential to preserve and revitalize it. These traditional systems are not only a reflection of our cultural identity but also play a vital role in community-based resource management," Thakali said. Instructions from the Mukhiya are conveyed to the community by the Katuwals, a process locally known as Ghok Ferne. Besides, male from each household called as Daro (in cultural dress with bow and arrow) participate in Tyunglha festival alongside the Uhimesya and responsible to organize and manage the festival.

3.4.2 Uhimesya System

All the Thakali women are considered as members of Uhimesya system though it is not funtional and well organized. However, they considered themselves as the members of the Uhimesya and execute the significant role during major festival Tyunglha and other communal functions. They dance around the agricultural land while singing cultural songs, which denote significant sites and deities of their area, and play an active role in organizing the festival.

However, modern development has led to the formation of informal women's groups known as Aama Samuha, where members come from all castes and communities. Aama Samuha also exists in Chimang and plays a significant role in society, working alongside the community. While they have different responsibilities, they still respect the traditional Uhime System.

3.5 Participation and Representation

The entire community in Chimang is primarily from the Thakali indigenous peoples' group, although there are some non Thakali families from other communities residing there. Local government representation is maximum from the Thakali community together with other communities, ensuring full and effective participation in local governance within Chimang. Similarly, the same holds true for other committees, such as the ACAP conservation committee.

3.6 Traditional Knowledge and Livelihoods

Thakali language was once widely spoken, but nowadays it is used less frequently. The younger generation, who are engaged in education and work outside the village, have stopped learning the language. As a result, the language is gradually fading away. Additionally, the Thakali language does not have its own script. However, in recent years, Thakali language has been introduced as a local curriculum in community schools within Gharapjung Rural Municipality and being taught from grades 1 to 3 as an additional subject. This initiative aims to preserve and revitalize the language among younger generations, ensuring its continuity despite the declining use in daily life.

The Thakali community has its own customary agricultural knowledge. They primarily cultivate crops such as wheat, buckwheat, potato, barley, maize, garlic, radish, beans and vegetables using traditional farming methods. These are the main staples that grow in their agricultural practices. Before, planting the crops, the community members perform land worship (Bhumi Puja) to ensure a good harvest. This ritual is usually done prior to sowing and before the crops are harvested.

The male members of the community still possess traditional knowledge of making essential agricultural tools like the plough, okhli (wooden grinding bowl), along with various farming practices. On the other hand, the women hold customary knowledge related to economic activities, such as making raksi (a traditional alcohol), weaving galaicha (carpets), and preparing marcha, nunchiya, and Thakali Khana (traditional Thakali cuisine) which have gained significant recognition and have a legacy in the Nepali commercial food market.

The communal land tenure system, which was historically claimed and managed by the Thakali community in Chimang, has been significantly affected by the ACAP conservation initiative. The forest land, once collectively governed by the community, is now a site of conflict due to the government's jurisdiction over the land. This shift has led to challenges in access to resources and hindered the continuation of traditional forest conservation practices that were once central to the community's way of life.

In recent years, climate change has had a significant impact on the traditional practices of Chimang. Changes in rainfall patterns and reduced snowfall in the region have altered the agricultural system. The traditional architectural style, which once featured unique house designs, is now being replaced by concrete structures and other modern designs. Meanwhile, the productivity of local crops is declining, while the cultivation of other vegetables has become possible in Chimang.

3.7 Eco-Cultural Mapping/Seasonal Calendars Outcomes

Figure 11: Community members during eco-cultural mapping, Photo: Dawa Tenji Yolmu

3.7.1 Eco-Cultural Map of Past Chimang

In the past, Chimang was a small, isolated village without vehicular roads, maintaining a well-preserved forest cover. The houses had distinct, traditional architectural designs, reflecting the community's heritage. Apple farming had not yet been introduced, and agriculture remained the primary means of sustenance, focused on self-sufficiency rather than commercial production. Economic activities were minimal, with livelihoods centered around traditional farming and livestock rearing.

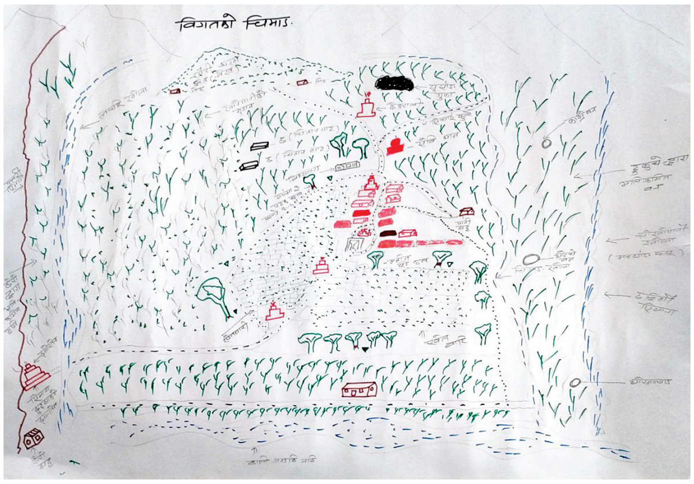

Figure 12: Eco-Cultural Map of Past Chimang

3.7.2 Eco-Cultural Map of Present Chimang

Over the years, Chimang has undergone significant transformations. The construction of gravel roads has improved accessibility and transportation of agricultural goods. The introduction of apple farming has shifted agriculture from subsistence to commercial practices. However, a major challenge facing the village is the high rate of out-migration, as people leave in search of better education and job opportunities. Administrative shifts have also taken place, with modern governmental structures replacing traditional governance.

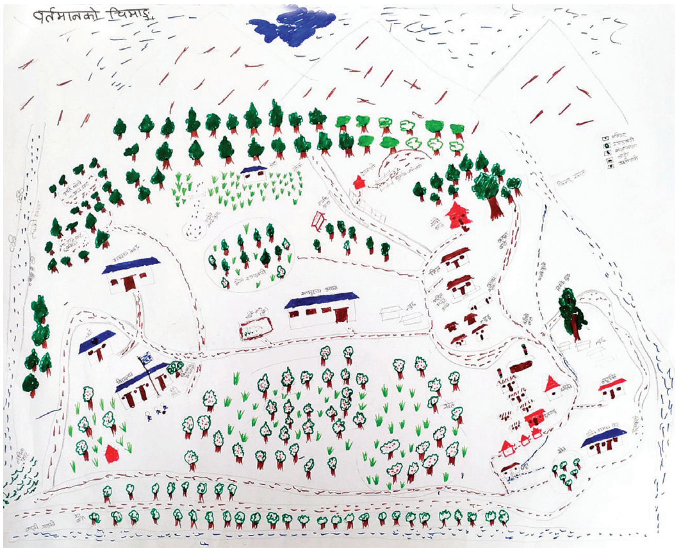

Figure 13: Eco-Cultural Map of Present Chimang

3.7.3 Eco-Cultural Map of Future Chimang

The community members of Chimang envision a future that balances ecological preservation with sustainable development. Their plans include forest restoration efforts and the extension of commercial apple farming. They plan for black topped roads and a bridge over Kaligandaki to make

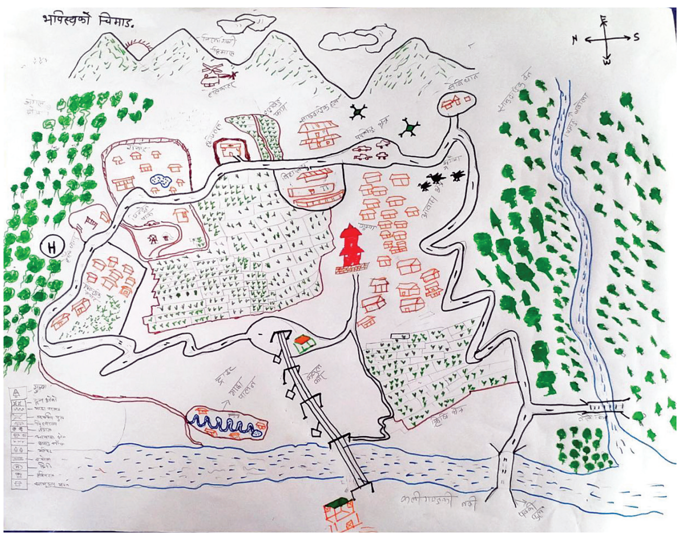

Figure 14: Eco-Cultural Map of Future Chimang

their life more comfortable than it is at present. They also imagined a cable car project from the highway to the village to boost tourism; they are considering the development of a homestay, small hotels, and even cafeterias.

3.7.4 Seasonal Calendar of Chimang

The seasonal calendar of Chimang serves as a comprehensive record of the annual activities carried out by the community. It outlines their agricultural practices, detailing the entire cycle from seedling to harvesting, which is crucial for sustaining their livelihood. Additionally, it highlights the timing of significant sociocultural events, including traditional festivals and religious rituals, that strengthen community bonds and preserve cultural heritage. Beyond agriculture and social events, the calendar also documents the community's approach to resource consumption and management, particularly in relation to forest conservation, biodiversity preservation, and the sustainable use of natural resources, ensuring ecological balance for future generations.

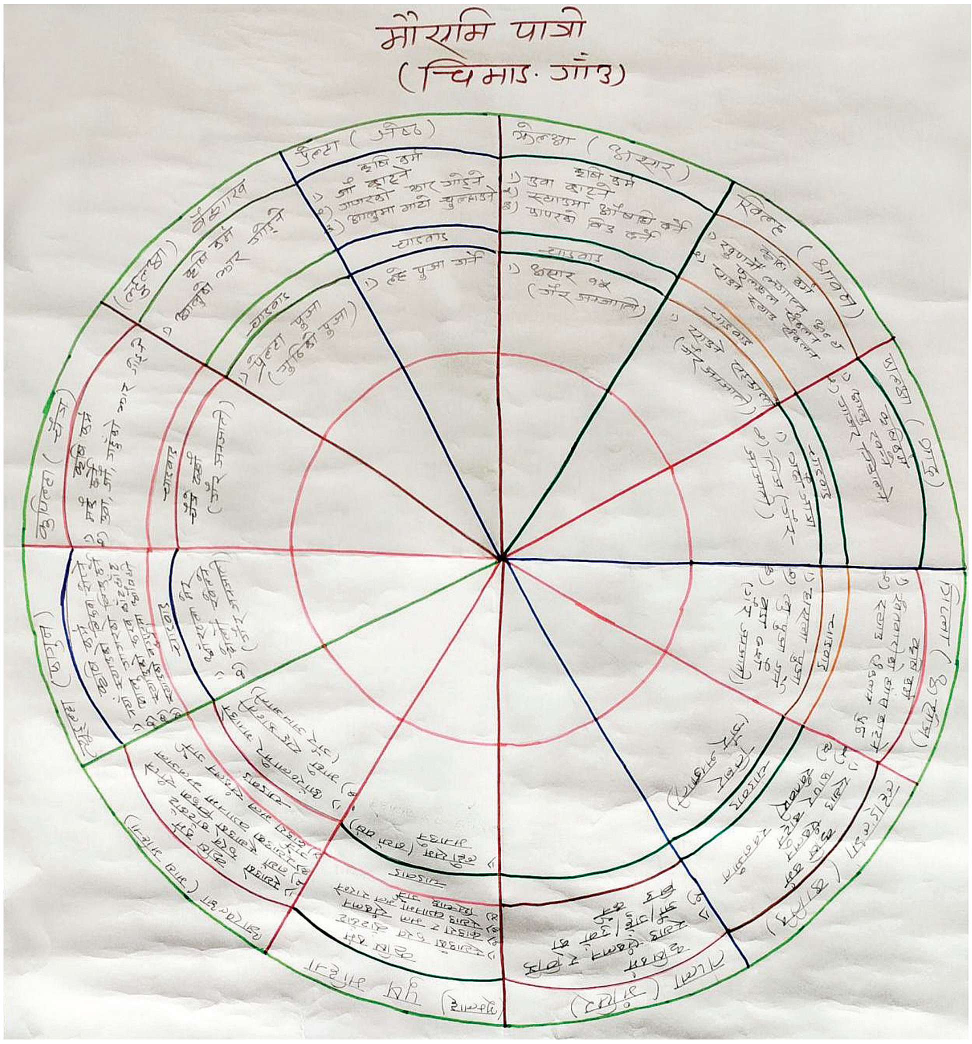

Figure 15: Seasonal Calendar of Chimang

CHAPTER IV:
CONCLUSION

4.1 Conclusion

The Community-Based Monitoring and Information System (CBMIS) study in Chhomrong highlights the profound connections between biodiversity, Indigenous knowledge, and the spiritual-cultural fabric of the region. The local Thakali community depends on sacred plants such as Dhupi, Juniper, and Bhojpatra, as well as animals like the Himalayan musk deer and monkeys, for traditional rituals. Sacred sites—including Sevithan, Chekang, and Lhakimkarpo—and customary governance systems like the Mukhiya and Uhimesya play a vital role in shaping the community's socio-cultural identity.

However, Chimang is experiencing both cultural and ecological shifts. Climate change, infrastructure driven by tourism, and restrictive conservation policies—particularly those under the Annapurna Conservation Area Project (ACAP)—are disrupting ecological stability and eroding cultural autonomy. Traditional mud houses are increasingly being replaced with concrete buildings, ritual practices are declining among younger generations, and livelihoods are shifting from subsistence farming to remittance-based and tourism-oriented economies.

4.2 Recommendations

- **Urgent need to protect and restore cultural heritage sites:** Sacred and cultural landmarks such as Sevithan, Chekang, Lhakimkarpo, are vital not only for spiritual practices but also for maintaining communal identity and environmental stewardship. These sites are increasingly at risk due to modernization, lack of official recognition, and neglect. Their preservation is essential for sustaining intergenerational cultural continuity and reinforcing community-led conservation ethics rooted in spirituality and tradition.
- **Recognition of Indigenous peoples' management systems and ecological knowledge:** The people of Chimang possess deep, place-based knowledge of natural resource management—ranging from wildlife behavior to sustainable harvesting of medicinal plants and forest products. This traditional ecological knowledge is time-tested and adaptive, but often ignored in modern conservation planning. Recognizing and formally integrating these systems into environmental governance is critical for effective and equitable conservation outcomes.
- **Preserving the cultural significance of plant and animal species:** Many plant and animal species in Chimang are not only ecologically important but also hold deep spiritual and cultural meaning. Plants like Juniper (Pasiki) and Bhojpatra (Khelsing) are central to rituals, while species like the Himalayan musk deear and monkey are crucial for conducting rituals. Losing these species would mean losing part of the community's cultural identity. Conservation strategies must go beyond

biological value to protect the cultural narratives and ceremonial roles these species hold.

- **Meaningful participation of Indigenous communities in decision-making processes:** Indigenous people often find themselves excluded from formal conservation and development planning, despite being primary stewards of the land. To ensure justice and sustainability, they must be given a seat at the table—in local governance, land-use planning, and policy design. Their participation must be free, prior, and informed, and their voices must be central, not peripheral.

- **Revitalization and support for customary governance systems:** Customary governance structures such as the Mukhiya system have effectively managed natural resources, cultural events, and social cohesion for generations. These institutions offer community-based solutions to environmental and social challenges, yet are not formally recognized within modern governance. Strengthening and integrating these systems into formal frameworks is vital for reinforcing local autonomy and accountability.

- **Development of Indigenous-focused livelihoods aligned with cultural values:** Livelihoods rooted in traditional practices-such as medicinal plant processing, agroforestry, weaving, and culturally respectful eco-tourism—can provide economic stability while reinforcing cultural identity. Supporting these initiatives with training, financial resources, and market access will reduce dependency on extractive industries or unstable tourism, while fostering self-reliance.

- **Reform of conservation laws and development policies that restrict Indigenous rights:** Conservation efforts like those led by ACAP have, in some cases, undermined Indigenous land rights and restricted community access to forests and grazing lands. These top-down approaches have disrupted traditional management systems and created tensions. Laws and policies must be reformed to adopt co-management models, recognize communal tenure, and uphold Indigenous rights in accordance with national and international frameworks.

- **Erosion of Indigenous knowledge and weakening of customary institutions:** Rapid socio-economic changes, youth outmigration, and lack of institutional support are eroding traditional knowledge systems and weakening customary institutions. This erosion threatens the transmission of critical cultural, spiritual, and ecological knowledge. Proactive efforts are needed to document, teach, and celebrate Indigenous wisdom—especially among younger generations—through school curricula, cultural festivals, and intergenerational programs.

ANNEXES

Annex I: List of Participants

Table 1: List of Key Informant Interview from Chimang, Mustang

S.N.	Name	Sex	Representation
1	Karna Bahadur Thakali	Male	Teacher
2	Bishnu Thakali	Female	Uhime
3	Dil Maya Thakali	Female	Uhime
4	Dhan Bahadur Thakali	Male	Mukhiya

Table 2: List of Focus Group Discussion (Men) from Chimang, Mustang

S.N.	Name	Sex	Representation
1	Dhan Bahadur Thakali	Male	Village Chief
2	Mangal Thakali	Male	Tingaule Thakali
3	Bir Bahadur Thakali	Male	Tingaule Thakali
4	Sunil Thakali	Male	Tingaule Thakali
5	Rasila Thakali	Male	Tingaule Thakali
6	Suk Ram Thakali	Male	Tingaule Thakali
7	Kirti Jung Thakali	Male	Tingaule Thakali
8	Sanjog Thakali	Male	Tingaule Thakali
9	Ranjit Thakali	Male	Tingaule Thakali

Table 3: List of Focus Group Discussion (Women) from Chimang, Mustang

S.N.	Name	Sex	Representation
1	Sarmila Pun Thakali	Female	Mother's Group
2	RashilaThakali	Female	Mother's Group
3	SushmaThakali	Female	Mother's Group
4	Bishnu Thakali	Female	Mother's Group
5	Dil Maya Thakali	Female	Mother's Group
6	Maya Thakali	Female	Mother's Group
7	Kamala Thakali	Female	Mother's Group
8	Rupa Thakali	Female	Mother's Group
9	Ful Maya Thakali	Female	Mother's Group

Annex II: Major Flora and Fauna

Table 4: Timber Species

Local Name	Scientific Name	Common Name
Pomsiki	Juniperus indica	BhoteDhupi/ Dwarf Juniper
Khisin	Pinus wallichiana	Gobre Salla

Khising	Betula utilis	Bhojpatra
Bayans	Salis species	Bayans
Kadho	Juglans regia	Okhar/Walnut

Table 5: Non-Timber Forest Products (NTFPs)

Local Name	Scientific Name	Common Name
Khala	Prunus armeniaca	Khurpani/Ban Aaru/Wild Apricot
Paramhendo	Rhododendron arboreum	Laligurans
Chichi	Thymus serpyllum	Himalayan Thyme
Jharsing	Juniperus indica	Juniper
Tyanglapucho	Fagopyrum esculentum	Himalayan Buckwheat
Apple / Syau	Malus domestica	Apple / Syau
Aaru	Prunus persica	Aaru / Apricot
Aarubakhada	Prunus domestica	Aarubakhada
Naspati	Pyrus pyrifolia	Pear / Naspati
Kagatibadam	Citrus limon	Kagatibadam / Lemon
Kising	Drepanostachyum falcatum	Kising, Kyaplasing, Tangsopujo, Chili, Nigalo (grouped)
Chutro	Berberis aristata	Chutro / Thorny species
Tisurdhung	Berberis lycium	Nokising,Nakising, Mhonsing, Jaundice Berry/ Tisurdhung
Dhochupuju	N/A	Dhochupuju
Timu	Gaultheria trichophylla	Kalagedi
Leesing	N/A	Guhiyedaura

Table 6: Fuelwood Species

Local Name	Scientific Name	Common Name
Dhupi	Juniperus recurva	Dhupi
Salla	Pinus wallichiana	Salla
Jharsing	Juniperus indica	Juniper
Apple / Syau	Malus domestica	Apple / Syau
Aaru / Apricot	Prunus persica	Aaru / Apricot
Bayans	Salis species	Bayans

Table 7: Important Shrubs

Local Name	Scientific Name	Common Name
Tyanglapucho	Fagopyrum esculentum	Himalayan Buckwheat
Aarapuchu/Thorny species	Berberis aristata	Aarapuchu/Thorny species
Sapuchu	Berberry spp.	Sapuchu
Ghurkum	Crocus sativus	Keshar / Saffron
Tetipti	Artemisia vulgaris	Tetipti
Tomjo	Themeda triandra	Red Oat Grass
Ban Masala	(Scientific name not provided)	Ban Masala
Jhiri	N/A	Masala
Jaundice Berry / Tisurdhung	Berberis lycium	Jaundice Berry/Tisurdhung
Chyamadhung	Caragana geradiana	Chyamadhung
Dhumchi	N/A	Dhumchi

Aiselu/Golden Himalayan Raspberry	Rubus ellipticus	Aiselu/Golden Himalayan Raspberry
Strawberry	Fragaria × ananassa	Strawberry
Ganja	Cannabis sativa	Ganja
Chyamonmo	N/A	Chyamonmo
Mangpuju	N/A	Mangpuju
Sisnu	Urtica dioica	Sisnu
Dumsi Ghans	Echinochloa cruspavolis	Dumsi Ghans

Table 8: Medicinal Plants

Local Name	Scientific Name	Common Name
Ganja	Cannabis sativa	Ganja
Panchaunle	Dactylorhiza hatagirea	Panchaunle
Yarsagumba	Ophiocordyceps sinesis	Yarsagumba
Pangmar	Delphinium species	Nirmasi
Tetipti	Artemisia vulgaris	Tetipti
Kutki	Picrorhiza kurroa	Kutki
Red Mushroom	Laetiporus sulphureus	Red Mushroom
Ghoda Marcha	Jacobaea raphanifolia	Ghoda Marcha
Ban Lasun/Wild Garlic	Allium wallichii	Ban Lasun/Wild Garlic
Pangmo	N/A	Pangmo
Chihima	Allium hypsistum	Jimbu
Pungkyu	Oxalis corniculata	Chulte Amilo
Dhi	Ligusticopsis wallichiana	Bhutkesh
Pangme	N/A	Pangme
Hepe	N/A	Hepe
Chyangmolamo	Caragana geradiana	Chyangmolamo
Polo	Urtica dioica	Sisnu

Table 9: Wild Animals

Local Name	Scientific Name	Common Name
Bhalu	Ursus thibetanus	Asiatic Black Bear
Naur	Pseudois nayaur	Himalayan Blue Sheep
Kasturi	Moschus leucogaster	Kasturi/ Himalayan Musk Deer
Mriga	Moschus chrysogaster	Alpine Musk Deer
Pho	Naemorhedus goral	Ghoral
Hiu Chituwa	Panthera uncia	Snow Leopard
Kokro	Matren flavigula	Maalsapra
Dumsi	Hystrix indica	Dumsi / Porcupine
Dhongri	Herpestes javanicus	Small Asian Mongoose/Nyauri Musa
Chyangu	Canis lupus	Bwaso / Grey Wolf
Paha	Nanonara liebigii	Paha
Chari Baag / Leopard Cat	Prionailurus bengalensis	Chari Baag / Leopard Cat
Golden Jackal / Syal	Canis aureus	Golden Jackal / Syal
Golden Jackal/Syal (repeated)	Canis aureus	Golden Jackal/Syal (repeated)
Phyauro/Tibetan Fox	Vulpes ferrilata	Phyauro/Tibetan Fox
Lokharke / Northern Palm Squirrel	Funambulus pennantii	Lokharke/Northern Palm Squirrel
Kharayo	Oryctolagus cuniculus	Kharayo

Jharal/Himalayan Tahr	Hemitragus jemlahicus	Jharal/Himalayan Tahr
Leopard	Panthera pardus	Leopard

Table 10: Birds

Local Name	Scientific Name	Common Name
Danphe	Lophophorus impejanus	Danphe
Satyr Tragopan / Monal	Tragopan satyra	Satyr Tragopan / Monal
Chukar Partridge / Chyakura	Alectoris chukar	Chukar Partridge / Chyakura
Kalij Pheasant	Lophura leucomelanos	Kalij Pheasant
Pigeon	Columba rupestris	Pigeon
Dhukur / Eurasian Collared Dove	Streptopelia decaocto	Dhukur / Eurasian Collared Dove
Jhejhenemang	Prunella collaris	Alpine Accentor
Kag	Corvus splendens	House Crow / Kauwa
Chyemetung	Upupa epops	Common Hoopoe / Phaphar Chara
Steppe Eagle / Chil	Aquila nipalensis	Steppe Eagle / Chil
Himalayan Griffon Vulture / Giddha	Gyps himalayensis	Himalayan Griffon Vulture / Giddha
Bearded Vulture	Gypaetus barbatus	Bearded Vulture
Large-billed Crow / Jungle Crow	Corvus macrorhynchos	Large-billed Crow / Jungle Crow
Pigeon (duplicate entry)	Columba rupestris	Pigeon (duplicate entry)
Ngyalang	Pyrrhocorax	Red-billed Chough
Ghongsya	Calliope tschebaiewi	Kalchauda/Chinese Rubythroat
Himalayan Owl	Strix nivicolum	Himalayan Owl
Spiny Babbler / Bhyakur	Turdoides nipalensis	Spiny Babbler / Bhyakur
Fiste Chara / Hume's Leaf Warbler	Phylloscopus humei	Fiste Chara/ Hume's Leaf Warbler
Ban Kukhura/Red Junglefowl	Gallus gallus	Ban Kukhura / Red Junglefowl
Phagaraj	N/A	Phagaraj
Thangre Chara	N/A	Thangre Chara
Bode Chara	N/A	Bode Chara
Tikya	Accipiter gentilis	Baaz
ChibeChara/White-billed Drongo	Dicrurus caerulescens	Chibe Chara / White-billed Drongo
Karyang-Kurung/Mal Chari/Demoiselle Crane	Anthropoides virgo	Karyang-Kurung / Mal Chari / Demoiselle Crane
Giant Hornbill/Raj Dhanes	Buceros bicornis	Giant Hornbill/Raj Dhanes

Table 11: Endangered Wild Animal

Local Name	Scientific Name	Common Name
Hiu Chituwa	Panthera uncia	Snow Leopard
Syal	Canis aureus	Golden Jackal / Syal
Chyakura	Alectoris chukar	ChukarPartridge/ Chyakura
Kalij	Lophura leucomelanos	Kalij Pheasant
Jhejhenemang	Prunella collaris	Alpine Accentor

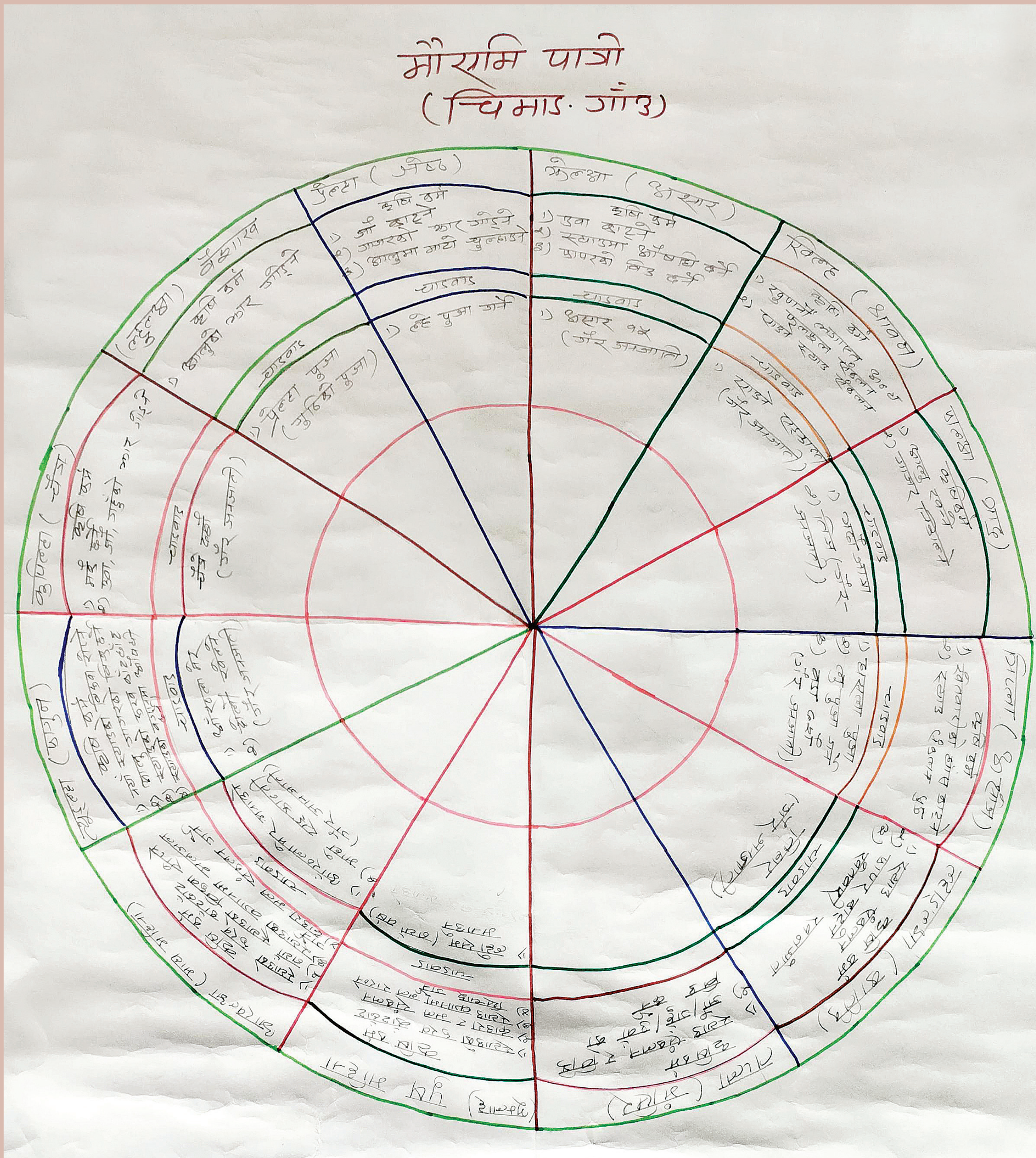

NEFIN

नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ

जलवायु परिवर्तन साझेदारी कार्यक्रम

महाराजगञ्ज, काठमाडौं, नेपाल, फोनः ९७७-१-४५१५३७६, इमेलः info@nefinclimatechange.org

वेवसाइटः www.nefinclimatechange.org

INCLUSIVE CONSERVATION INITIATIVE | gef | CONSERVATION INTERNATIONAL | IUCN | Youth Alliance for ENVIRONMENT